

คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมอีสาน : ศึกษากรณีเรื่องปัญหานางเทวดา¹

สุทธินันท์ ศรีอ่อน

บทคัดย่อ

คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ประเทศไทย

suddhinan.s@ubu.ac.th

บทความวิจัย

รับบทความ: 8 มิถุนายน 2568

แก้ไขบทความ: 16 กันยายน 2568

ตอบรับ: 7 ตุลาคม 2568

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา ผลการศึกษาพบว่า 1) คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดานิยมสร้างเป็นคำสมาสสร้างมากกว่าคำสมาสซ้อน และเป็นกัมมธารยสมาสมากกว่าทวันทสมาสและตปฺปฺริสสมาส คำสมาสที่สร้างขึ้นมีเสียงสัมผัสสระอยู่ภายในคำเดียวกันส่งผลให้คำที่ยืมมาแล้วมีเสียงไพเราะ และแสดงว่าวรรณกรรมนี้เป็นวรรณกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อเทศน์หรืออ่านออกเสียง 2) คำที่ใช้เกี่ยวกับพุทธศาสนาและหัวข้อธรรมมักใช้คำที่มีความหมายพิเศษและไม่สามารถหาคำภาษาไทยแทนได้ และ 3) การใช้คำภาษาบาลีและสันสกฤตซ้อนกับภาษาถิ่นอีสานทำให้ภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมนี้เข้าใจง่าย มีลักษณะคล้ายเป็นภาษาพูด และลดความเป็นภาษาวิชาการลง แต่คงลีลาภาษาสละสลวย ส่งผลให้วรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดาเป็นวรรณกรรมเพื่อเสียงประเภท “ร้าย” อีสานที่มีทั้งความพิเศษเฉพาะและเข้าใจง่าย คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตจึงมีลักษณะเฉพาะที่ไม่เพียงแสดงผ่านเสียงเท่านั้น หากแต่แฝงคุณธรรมคำสอนที่สอดคล้องกับจารีตของสังคม ภาษาและวัฒนธรรมอีสานอีกด้วย

คำสำคัญ คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤต วรรณกรรมอีสาน
ปัญหานางเทวดา คำสมาส

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “ภาษาบาลี-สันสกฤตและสารธรรมในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา” ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากเงินรายได้คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ประจำปีงบประมาณ 2568 โดยได้ผ่านการรับรองพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 9 กันยายน 2567 หมายเลขรับรอง UBU-REC 162/2567

Borrowed Pali and Sanskrit Words in Isan Literature: A Case Study of the Questions of Nang Devata

Suddhinan Srion

Abstract

This research article aims at examining characteristics of Pali-Sanskrit loanwords found in a northeastern Thai (*Isan*) literature *Panha Nang Devata* (Questions by A Female Deity). The research findings are (1) The Pali-Sanskrit loadwords in this literature are predominantly compound words (*samāsa*) rather than complex or multi-level compounds. Among these, *kammadhārayasamāsa* are more commonly used than *dvandvasamāsa* and *Tappurisasamāsa*. These compound words often feature internal vowel rhymes, resulting in the loadwords being melodic and implying the purpose of this literature as for chanting; (2) Vocabularies applied for Buddhism and Dhamma topics in general carry specific meanings that are unable to be properly expressed through northeastern Thai dialects; and (3) Pali-Sanskrit words being compound with northeastern Thai terms can be better understood, familiar as much as spoken words, and sound less academic; but the rhetorical style remains. With these given characters, *Panha Nang Devata* is regarded a unique melodic northeastern Thai literature, being well understandable, composed in the *rai* meter. Not only are the Pali-Sanskrit loanwords characterized by rhymes but also implications of didactics of customary laws, as well as northeastern Thai language and culture.

*Faculty of Liberal Arts
Ubon Ratchathani University
Thailand*

Suddhinan.s@ubu.ac.th

Research Article

Received: 8 June 2025

Revised: 16 September 2025

Accepted: 7 October 2025

Keywords: Pali and Sanskrit loanwords, Isan literature,
The Questions of Nang Devata, *samāsa*.
words

1. บทนำ

วรรณคดีบาลีเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทยมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์พิเศษ เป็นต้น พระสงฆ์ไทยได้ประยุกต์หลักธรรมในวรรณคดีพุทธศาสนาสั่งสอนประชาชน วรรณคดีพุทธศาสนาจึงเป็นที่นิยมและมีผู้แต่งเรื่องราวเลียนแบบเพื่อให้เข้ากับบริบทสังคมไทยแพร่หลาย

วรรณกรรมที่แต่งขึ้นโดยอาศัยแนวทางวรรณคดีบาลีมีหลายเรื่องด้วยกัน เช่น ปัญญาสชาดก สังคีตยวงศ์ รัตนพิมพวงศ์ หรือวรรณคดีสาสดาประวัติอย่างปฐมสมโพธิกถา เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่า มีการสร้างวรรณกรรมพุทธศาสนาในท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยอีกด้วย ดังมีข้อมูลว่า ในภาคอีสานมีผู้นิยมสร้างวรรณกรรมพุทธศาสนาจำนวนมาก ในหมู่บ้าน วรรณกรรมพุทธศาสนาที่แต่งด้วยภาษาถิ่นอีสานมี 2 ลักษณะ คือ วรรณกรรมตำนานพุทธศาสนาและวรรณกรรมชาดก (ทั้งในนิบาต เช่น มหาชาติ และนอกนิบาต เช่น ท้าวสีทน) (กรมศิลปากร, 2531, น. 27-28)

วรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่นอีสานยังอาจแบ่งประเภทตามลักษณะคำประพันธ์ ร้อยแก้วกับร้อยกรอง เช่น วรรณกรรมนิทานชาดกนอกนิบาตสังขลิไนแต่งเป็นร้อยกรอง นิทานกัณฑ์แต่งเป็นร้อยแก้ว วรรณกรรมอีสานยังสามารถแบ่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ และมุขปาฐะคือเรื่องราวที่เล่าต่อกันมา ส่วนมากมักเป็นวรรณกรรมนิทานหรือตำนาน นอกจากนี้ยังพบว่า มีวรรณกรรมพุทธศาสนาอีสานที่มีลักษณะพิเศษอีกประเภทหนึ่ง คือ วรรณกรรมพุทธศาสนาประเภทปลุกญา-วิสัยชา เช่น มิลินทปัญหา สำนวนวัดพระโคง อำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ ปลุกญา-วิสัยชาเบญจขันธุ์ สำนวนวัดพิชโสภาราม อำเภอยะมราช จังหวัดอุบลราชธานี วรรณกรรมอีสานประเภทนี้มักแต่งเป็นร้อยแก้ว ลักษณะเด่นของวรรณกรรมปลุกญา-วิสัยชา มักแสดงถึงความรู้ความสามารถของผู้แต่ง อีกทั้งแสดงถึงหลักธรรมโฆหารที่มีความลึกซึ้งคมคายและแทรกสสารธรรม เข้าใจว่า

แต่ขึ้นเพื่อใช้เทศน์สอนธรรมะ นอกจากมิลินทปัญหาและปุจฉา-วิสัชนาแล้ว ยังพบว่า มีวรรณกรรมปุจฉา-วิสัชนาที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งคือปัญหานางเทวดา

จากการสืบค้นวรรณกรรมที่ใช้ชื่อเรื่องเดียวกันนี้พบว่า มีวรรณกรรมชื่อ “ปัญหานางเทวดา” ทั้งสิ้น 17 สำนวน² และทุกสำนวนไม่ได้ระบุวัน เดือน ปี ที่จารและชื่อผู้แต่งไว้ แต่ละสำนวนมีจำนวนผูกไม่สม่ำเสมอ และบรรดา 17 สำนวน ๆ ที่สมบูรณ์คือสำนวนวัดโพธิ์ชัย จังหวัดมหาสารคาม แต่กลับไม่ได้ระบุปีที่สร้างวรรณกรรมไว้ นอกจาก 17 สำนวนนี้แล้วยังพบว่า มีวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาอีกหนึ่งสำนวนคือ สำนวนวัดชมพู บ้านหนองหิน อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นสำนวนเดียวที่ระบุช่วงเวลาที่จารไว้ในผูกที่ 4 ข้อมูลแสดงว่า สำนวนนี้มีเนื้อหาใกล้เคียงกับวรรณกรรมปัญหานางเทวดาอักษรธรรมลาว สำนวนวัดอะลันยา เมืองปากซัน แขวงบอลิคำไซ แต่ในผูกสุดท้ายของลาวกลับไม่ระบุวันและเวลาที่จดจาร กลับมีข้อมูลในระบบออนไลน์ระบุว่า จารเมื่อปี พ.ศ. 2483 (ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 8) (ปัญหานางเทวดา สำนวนลาว, 2567) หากจะยึดถือตามหลักฐานเว็บไซต์โบราณของลาว ปัญหานางเทวดาลาวระบุเวลาที่จารชัดเจนตามผู้เก็บรวบรวมระบุไว้ และวรรณกรรมชื่อปัญหานางเทวดาน่าจะเป็นวรรณกรรมที่ชาวอีสานและลาวรู้จักดี

² (1) สำนวนวัดหงส์สุวรรณาวาส จังหวัดร้อยเอ็ด (2) สำนวนวัดกลางอุดมเวทย์ จังหวัดร้อยเอ็ด (3) สำนวนวัดบ้านดอนเกลือ จังหวัดร้อยเอ็ด (4) สำนวนวัดบ้านกระยอม จังหวัดมหาสารคาม (5) สำนวนวัดเขาวง จังหวัดร้อยเอ็ด (6) สำนวนวัดโพธิ์ศรีคงใหญ่ จังหวัดมหาสารคาม (7) สำนวนบ้านยาง จังหวัดมหาสารคาม (8) สำนวนวัดคูฟ จังหวัดยโสธร (9) สำนวนวัดสว่างรังษี จังหวัดร้อยเอ็ด (10) สำนวนวัดสว่างท่าสี จังหวัดร้อยเอ็ด (11) สำนวนวัดป่าศักดิ์ดาราม จังหวัดร้อยเอ็ด (12) สำนวนวัดดาวดึงส์ จังหวัดมหาสารคาม (13) สำนวนวัดบุรพา จังหวัดมหาสารคาม (14) สำนวนวัดดึกขมณีวรรณ จังหวัดมหาสารคาม (15) สำนวนวัดโพธิ์ชัย จังหวัดมหาสารคาม (16) สำนวนวัดทองนพคุณ จังหวัดมหาสารคาม (17) สำนวนวัดบ้านเหล่าถ่ม จังหวัดร้อยเอ็ด). (ปัญหานางเทวดา 17 สำนวน, 2567)

วรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาเป็นวรรณกรรมที่ได้ต้นเค้ามาจาก คัมภีร์ปราสาทสูตร คัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท (ขุ.ธ. 25/303/346)³ แต่ได้มาเพียงตอนต้น ผู้ประพันธ์ได้แต่งเนื้อหาเพิ่มเติมใหม่และใช้ชื่อว่า “ปัญหานางเทวดา” ด้วยภาษาอีสานประสมภาษาบาลีและสันสกฤต โดยใช้ภาษาบาลีเป็นบทตั้งขยายความด้วย ภาษาอีสานแบบแปลนสลับขยายแบบร้อยความตลอดเรื่อง เนื้อหาย่อระบุว่า นางเทพธิดา นางหนึ่งได้มาเข้าเฝ้าถามปัญหากับพระพุทธเจ้าขณะที่ประทับอยู่วัดพระเชตุพน จากนั้น พระพุทธเจ้าได้วิสัชนาปัญหานั้น ๆ การถาม-ตอบปัญหาในวรรณกรรมดังกล่าวคมคาย และลุ่มลึก ใช้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในรูปสมาสยวผสมสมาสสัน และใช้คำยืม ภาษาบาลีและสันสกฤตซ้อนกับคำภาษาอีสานในคำเดียวกัน สันนิษฐานว่าวรรณกรรมนี้ น่าจะได้รับอิทธิพลภาษาบาลีและสันสกฤตสร้างคำขึ้นใช้สื่อความและคำเพื่อเทศน์สั่งสอน ชาวบ้าน และอาจจะเป็นวรรณกรรมเฉพาะเรื่องที่มีการใช้คำยืมภาษาบาลีในลักษณะนี้

ข้อมูล “ปัญหานางเทวดา” ส่วนนี้จารด้วยอักษรธรรมอีสาน จำนวน 4 ผูก พบที่ วัดชมพูนุ บ้านหนองหิน ตำบลหนองหิน อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด แสดงลักษณะ เอกสารดังตาราง

เรื่อง	หมวด	อักษร	ภาษา	จำนวนผูก	ลักษณะ	สภาพ	ผู้แต่ง
เอกสาร							
ปัญหานาง	นิทานธรรม	ธรรมอีสาน	อีสานประสม	4	ใบลานยาว	สมบูรณ์	ชนนคำภา
เทวดา	ปจฺจวาทิสัชนา		บาลีและ				เวลาเย็น วัน
			สันสกฤต				อังคาร ขึ้น 12
							ค่ำ เดือน 8 ⁴

³ ตัวเลข 3 ชุด บอกรายละเอียดดังนี้ ชุดที่ 1 บอกเล่มคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ 45 (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) เล่ม ชุดที่ 2 บอกเลขข้อ และ ชุดที่ 3 บอกเลขหน้า ขุ.ธ. (พระสูตรตันตปิฎกบาลี คัมภีร์ ขุททกนิกาย ธรรมบท ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2528) 25 คือ เล่มที่ 25 เลข 303 คือ ข้อที่ 303 และ เลข 346 คือ หน้า ที่ 346

⁴ วันและเวลาที่แต่งเสร็จเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับปฏิทินโหราศาสตร์ สุริยยาตร์แล้วพบว่า ตรงกับวันอังคาร ที่ 4 เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2476 ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 8 จึงทำให้สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งราวปี 2476

ข้อมูลจากประวัติวัดแห่งนี้ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2452 (ปลายสมัยรัชกาลที่ 5) ข้อสังเกตคือ ปัญหานางเทวดาสำนวนนี้น่าจะมีเนื้อหาสมบูรณ์กว่าทุกสำนวนและแทรกภาษาบาลีและสันสกฤตทั้งเรื่อง เนื้อเรื่องกล่าวถึงนางเทพธิดาตนหนึ่งได้มาเข้าเฝ้าทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับหลักธรรมที่ควรปฏิบัติของสตรีที่วัดพระเชตุพน ในที่สุดทำยระบู้ว่าแต่งขึ้นจาก ปราภวสูตร และเป็นวรรณกรรมปจฺจนา-วิสัยที่น่าทึ่งถิ่นอีสานที่อุดมด้วยวรรณศิลป์

จากการสำรวจเอกสารพบว่า “ปัญหานางเทวดา” น่าจะเป็นวรรณกรรมอีสานแต่งเลียนวรรณคดีบาลีคือปราภวสูตร ในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกบาลี ขุททกนิกาย ธรรมบท (ขุ.ธ. 25/303/346-348) พระสูตรนี้ปรากฏร่วมกับพระสูตรอีก 12 สูตรในอุรวรรค เนื้อหาในพระสูตรตอนต้นกล่าวถึงสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดพระเชตุวันของอนาถปิณฑิกเศรษฐีใกล้เมืองสาวัตถี ครั้งนั้นในปฐมยาม คือ ยามที่ 1 (เวลา 21.00-00.00 น.) เทวดาตนหนึ่งได้เข้ามาเฝ้าเพื่อกราบทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้าถึงหนทางของคนเสื่อมกับคนที่เจริญ” (ขุ.ธ. 25/303/346) เห็นได้ว่าเนื้อหาในพระสูตรแตกต่างจากเรื่องปัญหานางเทวดา ผู้วิจัยพบว่า วรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาแม้จะบู้ว่าแต่งขึ้นอิงเค้าโครงปราภวสูตร แต่ทว่ากลับมีข้อแตกต่างที่สำคัญ ดังนี้ วรรณกรรมดังกล่าวได้แทรกภาษาบาลีแบบแปลนสละสลวยได้ตลอดทั้งเรื่อง เช่น สตุถา อาหา สาธโว คุราสัปปริสะทั้งหลายฯ (ปัญหานางเทวดา, 1/1/1/4)⁵ คือไม่ได้แปลความจากปราภวสูตรใช้วงศ์ศัพท์คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตตลอดทั้งเรื่อง และมีโครงเรื่องและเนื้อหาไม่ตรงกันกับสูตรดังกล่าว ดังนั้น ปัญหานางเทวดาจึงเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นแปลงที่มีต้นเค้าจากปราภวสูตร ในชื่อเรื่องว่า “ปัญหานางเทวดา” ปรากฏหลักฐานในใบหลบหน้าหรือปกใบลานแผ่นที่หนึ่งผูกที่ 1 งานวิจัยนี้จึงใช้ชื่อ “ปัญหานางเทวดา” ตามชื่อเรื่องที่ปรากฏในเอกสารต้นฉบับ

⁵ ตัวเลขในวงเล็บ 4 ชุดแสดงข้อมูลอ้างอิงดังนี้ ชุดแรกบอกผูกใบลาน ชุดที่ 2 บอกใบลาน ชุดที่ 3 บอกหน้าใบลาน และชุดที่ 4 บอกบรรทัด ปัญหานางเทวดา, 1/1/1/4 คือ ปัญหานางเทวดา ผูกที่ 1 ลานที่ 1 หน้าที่ 1 บรรทัดที่ 4

คำอ่าน : ไบหลบน้าปัญหานางเทวดาผูกต้นแล (ปัญหานางเทวดา, ม.ป.ป.)

จากข้อมูลตัวบทวรรณกรรมพบว่าวรรณกรรมอีสาน “ปัญหานางเทวดา” เป็นวรรณกรรมที่มีคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตจำนวนมากและน่าสนใจเรื่องหนึ่ง ดังตัวอย่าง “อยู่ในวิภูฏสงสารนั้นกับผู้พ้นจากอันเป็นคนทุกขไธสนั้นจักเทือแล สา เทวดา ภาณุเต ภควา ข้าแต่พระโลกนาถศาสนาจารย์ มนุสสุ อันว่าคนทั้งหลายหญิงชายอันเกิดมาในโลกนี้ (ปัญหานางเทวดา, 1/10/1/2)” พบคำยืมบาลีและสันสกฤตสำคัญคือ “วิภูฏสงสาร-ทุกข-โลกนาถศาสนาจารย์” คำดังกล่าวเกิดจากการผูกศัพท์สมาสใช้เฉพาะในวรรณกรรมนี้ คือไม่มีใช้ในภาษาบาลีและสันสกฤตต้นทาง จึงน่าจะเป็นวงศ์ศัพท์ที่น่าสนใจควรรศึกษา

คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตที่พบในวรรณกรรมดังกล่าวยังแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า เช่น ข้าแต่พระโลกนาถศาสนาจารย์ เป็นคำที่ผู้แต่งใช้เรียกพระพุทธเจ้า คำนี้ประกอบขึ้นจาก โลก + นาถ + ศาสน + อาจารย์ มีความหมายว่า “อาจารย์สอนศาสนาผู้ทรงเป็นที่พึ่งของโลก” ไม่เพียงมีความหมายไพเราะเท่านั้น หากแต่พบว่าคำนี้ โลกนาถศาสนาจารย์ มีการวางเสียงสัมผัสไว้ในคำสมาสด้วย ทำให้เสียงแตกต่างจากคำต้นทาง นาถ-นาถ ศาส-ศาส ลักษณะการใช้คำนี้ใกล้เคียงกับการปรับเปลี่ยนเสียงในวรรณกรรมไทยที่ กุสุมา รัชมนิ (2537, น. 169-170) อธิบายว่า การปรับเปลี่ยนเสียงในตัวบทวรรณกรรมไทยเพื่อความไพเราะ หรือเพื่อให้สัมผัสกับคำอื่น เช่น เปลี่ยนเสียงพยัญชนะท้ายจาก ม (แม่ กม) ในคำว่า ธรรม เป็น น (แม่ กน) ในคำว่า ทรงธรรม เช่น ร่วมพระทัย ทรงธรรม พระพันปี (ขุนช้าง-ขุนแผน) ปรีชา ข้างขวัญยืน ยังให้แง่มุมคำลักษณะนี้ว่า การเข้าคำบาลีและสันสกฤตแสดงความยิ่งใหญ่สูงส่ง ศักดิ์สิทธิ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนา การใช้คำระดับมีทั้งการนำคำที่มีความใกล้เคียง ๆ กัน

มารวมไว้ด้วยกันหรือเดิมข้อความที่เป็นส่วนขยายไว้ เป็นข้อความที่บอกลักษณะสิ่งที่
ดีงามหรือสำคัญเป็นพิเศษด้วยวิธีการแต่งภาษาให้เข้าสัมผัส โดยการวางเรียงคำที่
สัมผัสคล้องจองกันไว้ในประโยคเดียวกันทั้งสัมผัสสระหรือพยัญชนะ (ปรีชา ช่างขวัญยืน,
2515, น. 332-334) ลักษณะเช่นนี้อาจพบในปัญหานางเทวดาอันเป็นวรรณกรรม
อีสานเฉพาะเรื่อง

ข้อมูลแสดงอีกว่า วรรณกรรมดังกล่าวได้ใช้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤต
ซ้อนกับภาษาอีสาน ดังตัวอย่าง “ข้าแต่พระผู้เป็นที่พึ่งแก่โลกสิ่งอันใดแลให้เกิดยังคำอ้อ
แก้ตนนั้นจา อันใดแลให้เวียนวัฏต์ไปมาในโลกนี้จา อันใดแลให้บังเกิดโภยภัยแก้ตน
นั้นจาขอแต่สัพพัญญูเจ้าจงเทศนาแก่ฝูงข้าทั้งหลายในกาละบัดนี้เทอญ” (ปัญหา
นางเทวดา, 1/14/2/1-2) จะพบว่า ผู้ประพันธ์ใช้คำบาลีซ้อนภาษาอีสานในคำ *เวียนวัฏ*
ต์ไปมาในโลก สื่อความหมายว่า การเวียนเกิดและเวียนตายในโลกมนุษย์เป็นเพราะ
เหตุอันใด สังเกตได้ว่า แม้มีคำภาษาอีสานที่สามารถสื่อความได้อยู่แล้ว แต่ผู้ประพันธ์
เลือกใช้คำบาลีซ้อนกับคำภาษาอีสาน ลักษณะเช่นนี้อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า (1) ใช้ภาษา
อีสานซ้อนเพื่ออธิบายความคำยืมภาษาบาลี และ (2) ใช้คำภาษาบาลีเพื่อแสดง
ความสามารถด้านการใช้วงศัพท์และชั้นเชิงกวี ด้วยเหตุนี้จึงควรวิเคราะห์ลักษณะ
คำบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมปัญหานางเทวดา

วรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดายกภาษาบาลีเป็นบทตั้ง เช่น “สา เทวดา
ภนุเต ภควา” คำในลักษณะนี้ในหน้าลานที่ 1 มีถึง 46 รูปศัพท์และแจกรูปแล้ว แต่
เนื้อความที่ใช้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตร่วมกับภาษาอีสานกลับมีมากถึง 134 คำ
และใน 134 คำนั้นปรากฏคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตรวมกันถึง 28 คำ ทั้งในรูป
คำเดี่ยวและผูกเป็นคำสมาสขึ้นใช้ เช่น สุตร ธรรมาสน์อาสนา (พระ) จันทร บรบวรณ

ราชคฤห์นคร ปริโยसार⁶ เป็นต้น คำยืมเช่นนี้น่าจะแสดงให้เห็นความนิยมใช้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่นอีสาน และ ความสามารถและความนิยมสร้างคำศัพท์สมาสใช้สื่อความหมาย ทั้งสองประการดังกล่าวนี้เอง ทำให้ควรศึกษาวิเคราะห์คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมดังกล่าวอย่างเป็นระบบ งานวิจัยเกี่ยวกับคำภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานที่ทำไว้ก่อนหน้านี้ 2 เรื่อง คือ ผลงานของพระมหาทองสุข นาชัยดี (2541) ได้ศึกษาวิเคราะห์ คำภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน ประเภทนิทานและคำสอน และ ผลงานของเอกฉัท จารุเมธีชน (2559) ได้ศึกษาวิเคราะห์คำยืมภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาอีสาน แต่งานวิจัยทั้งสองนี้ไม่ครอบคลุมวรรณกรรมพุทธศาสนาพากย์อีสานดังกล่าว

ผู้วิจัยพบว่ายังไม่มีผู้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมอีสานดังกล่าวไว้ก่อนหน้านี้ ในประเด็นคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมท้องถิ่นไทยพากย์อีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้คำสมาส และการใช้ภาษาบาลีและสันสกฤตซ้อนกับภาษาถิ่นอีสานในวรรณกรรมเฉพาะเรื่อง งานวิจัยนี้จึงตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ปัญหาทางเทวตาคำภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้ในลักษณะใด คำสมาสที่ยืมจากบาลีและสันสกฤตมีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมเฉพาะเรื่องอย่างไร ลักษณะคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเฉพาะเรื่องมีลักษณะเช่นใด มีผลต่อวรรณกรรมอีสานเฉพาะเรื่องอย่างไร

⁶ คำนี้เดิมที่เป็นภาษาบาลี คือ ปริโยสาน แต่เนื่องจากในการเทศน์ มักอ่านเป็น ปะ-ริ-โย-สาน ทั้งในการจารใบลานด้วยอักษรธรรมหรืออักษรไทย คำที่สะกดด้วยแม่กน มักจะใช้ตัว ร หรือ ฑ ดังนั้น รูปคำจึงเป็น ปริโยसार

2. วัตถุประสงค์ของบทความวิจัย

เพื่อศึกษาลักษณะคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมอีสานเรื่อง
ปัญหานางเทวดา

3. กรอบแนวคิด/ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

งานวิจัยนี้จะใช้แนวทางการสืบค้นความหมายศัพท์ การวิเคราะห์รูปคำสมาส
และสนธิศัพท์ รวมถึงแนวคิดการใช้คำบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมร้อยแก้ว
ไทยประยุกต์ใช้กับวรรณกรรมร้อยแก้วท้องถิ่นอีสานประเภทร้อย ถังนี้

3.1 การแปลคำศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤต

การแปลคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมนี้จะอาศัยพจนานุกรม
ศัพท์ภาษาบาลี-ไทย ฉบับแปลก สนธิรักษ์ (2506) และ Pali-English Dictionary
ของสมาคมบาลีปกรณ์ (Rhys & Davids, 2003) เป็นหลัก ส่วนคำยืมภาษาสันสกฤต
จะศึกษาคำยืมภาษาสันสกฤตต้นทางจากพจนานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต
จันทบุรีนนธนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ (2512) และพจนานุกรมฉบับอื่นที่
เกี่ยวข้อง

3.2 การวิเคราะห์คำสมาสและสนธิศัพท์ในวรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดา

การวิเคราะห์คำสมาสและสนธิศัพท์ ของอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2549, น. 92-95)
การศึกษาคำสมาสในวรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดาจะใช้แนวทางการวิเคราะห์
คำสมาสสร้าง ที่มีรูปสนธิเลียนแบบเฉพาะรูปสนธิในภาษาบาลีและสันสกฤตที่มีรูป
ไม่ตรงกับคำสมาสจากภาษาบาลีและสันสกฤตต้นทาง ซึ่งสามารถแปลจากคำหลัง
ไปหาคำหน้าและแปลจากคำหน้าไปหาคำหลังได้

3.3 การใช้คำบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่นอีสานประเภทร้อยแก้ว

คำบาลีและสันสกฤต แสดงความยิ่งใหญ่สูงส่ง ศักดิ์สิทธิ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนา การใช้คำระดับมีทั้งการนำคำที่มีความหมายใกล้เคียง กันมาวางไว้ด้วยกัน หรือเติมข้อความที่เป็นส่วนขยายไว้ เป็นข้อความที่บอกลักษณะสิ่งที่ตั้งถามหรือสำคัญ เป็นพิเศษด้วยวิธีการแต่งภาษาให้เข้าสัมผัส โดยการวางเรียงคำที่สัมผัสคล้องจองกันไว้ในประโยคเดียวกันทั้งสัมผัสสระหรือพยัญชนะ (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2515, น. 332-334)

คำซ้อนเกิดจากการนำคำสองคำขึ้นไปมาซ้อนกันเข้า คำที่นำมาซ้อนกันนั้นมีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน เพื่อเน้นความหมายของคำที่ต้องการพูดให้มีความหมายที่โดยทั่วไปคำที่ต้องการพูดจะเป็นคำนำสุดของคำซ้อน ส่วนคำอื่นทำหน้าที่เป็นส่วนที่มาช่วยความหมาย เช่น เสือสาด (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2515, น. 213) คำคล้องคือ คำประเภนี้อาจมีลักษณะเป็นคำซ้อนหรือไม่ก็ได้ เกิดจากการนำคำสองคำขึ้นไปมาเรียงกัน เกิดเป็นคำใหม่ที่มีสัมผัสคล้องจองกันในตัว และคำประเภนี้มักเป็นคำซ้อนด้วย เช่น ปรีกษาหรือ สู้รบปรบมือ (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2515, น. 213) เพื่อให้ภาษาประณีตขึ้น บทความวิจัยนี้จะนำแนวคิดการใช้คำสมาสและการใช้ภาษาในวรรณคดีพุทธศาสนาร้อยแก้วมาใช้วิเคราะห์ลักษณะคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมอีสานปัญหาทางเทวดา เพราะพิจารณาว่าอาจทำให้ทราบลักษณะสำคัญของภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่นไทยเฉพาะเรื่องได้

4. ข้อมูลและระเบียบวิธีการดำเนินการบทความวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการศึกษาคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตจากเอกสารโบราณ ดังนั้น จึงดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ ดังนี้

4.7 สรุปผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

5. ผลการดำเนินการบทความวิจัย

ผลการดำเนินการศึกษาวิเคราะห์คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมอีสานศึกษากรณีเรื่องปัญหานางเทวดา สำนักวัดชมพู อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด ดังนี้

5.1. การสร้างคำสมาสภาษาบาลีและสันสกฤต

วรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดามีการนำภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้ในอยู่ 2 ลักษณะ คือ การยกเฉพาะภาษาบาลีทั้งประโยคมาเป็นบทตั้งแล้วขยายความด้วยภาษาอีสานในลักษณะว่า การให้ภาษาบาลีและสันสกฤตมาประสมประสานกับภาษาอีสานในลักษณะคำยืม ลักษณะที่สองนี้เองเป็นประเด็นที่น่าสนใจ เพราะเป็นการตั้งข้อสังเกตคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมท้องถิ่นเฉพาะเรื่องในลักษณะต่าง ๆ เช่น การสร้างคำสมาสสองแบบ

5.1.1 คำสมาสสร้างและซ้อน

คำสมาสสร้างคือคำที่สร้างขึ้นเลียนแบบคำสมาสของภาษาบาลีและสันสกฤต โดยยืมคำบาลีและสันสกฤตมารวมกัน มีใช้เพียงในภาษาไทยและเรียงหน่วยขยายไว้หน้าหน่วยคำหลักตามแบบภาษาบาลีและสันสกฤต (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2549, น. 74-75) คำสมาสซ้อนคือคำที่นำคำภาษาบาลีและสันสกฤตที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันมารวมกัน (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2549, น. 77) จากข้อมูลคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาทั้ง 4 ผู้ พบว่าใช้คำยืมในรูปสมาส 2 ลักษณะคือ คำสมาสสร้างและคำสมาสซ้อน โดยวิเคราะห์แล้วพบว่าใช้คำสมาสสร้างมากกว่าคำสมาสซ้อน ดังปรากฏข้อมูลทั้ง 4 ผู้ ดังนี้

ผูกที่ 1

ลำดับที่	คำสมาสในปัญหา นางเทวดา	แยกคำ	ความหมาย	สมาส สร้าง	สมาส ซ้อน
1	ธรรมาสน์อาสนา (ทวันทวสมาส) ⁷	ธรรม (ส.) + อาสน (บ.,ส.) + อาสน (บ.,ส.) ⁸	ที่นั่งคือธรรมาสน์, ธรรมาสน์ และอาสนะนั่ง		✓
2	โสตวิญญานวิถิจิต (ทวันทวสมาส)	โสต (บ.) + วิญญาน (บ.) + วิถิ (บ.,ส.) + จิต (บ.)	โสตวิญญานและวิถิจิต	✓	
3	เทศนากรรมวิปาก (ทวันทวสมาส)	เทศนา (ส.) + กรรม (ส.) + วิปาก (บ.,ส.)	เทศนาเรื่องกรรมและผลกรรม	✓	
4	ธรรมเทศนาเมตตา ภาวนา (ทวันทวสมาส)	ธรรม (ส.) + เทศนา (ส.) + เมตตา (บ.) + ภาวนา (บ.,ส.)	ธรรมเทศนาเรื่องการเจริญ เมตตา, การแสดงธรรมและ การเจริญเมตตา	✓	
5	ศรีสุคตทศพลญาณ (กัมมธารยสมาส) ⁹	ศรี (ส.) + สุคต (บ.,ส.) + ทศ (ส.) + พล (บ.,ส.) + ญาณ (บ.)	พระสุคตเจ้าผู้มีสิริและทรง พระญาณทั้ง 10, ญาณที่มีกำลัง 10 ประการของพระสุคตเจ้าผู้มี สิริ	✓	
6	ยศศักดิ์สมบัติ (ทวันทวสมาส)	ยศ (ส.) + ศักดิ์ (ส.) + สมบัติ (บ.,ส.)	สมบัติคือยศและศักดิ์ (ความยิ่งใหญ่/อำนาจ)	✓	
7	โลกนาถศาสนาจารย์ (กัมมธารยสมาส)	โลก (บ.ส.) + นาถ (บ.,ส.) + ศาสน (ส.) + อาจารย์ (ส.)	อาจารย์ผู้มีคำสอนเป็นที่ฟังของ โลก, พระโลกนาถผู้เป็นอาจารย์ สอนศาสนา	✓	

⁷ ทวันทวสมาส คือ สมาสที่สร้างคำตามแบบไวยากรณ์บาลีที่คำแปลจะต้องมีคำว่า และ เชื่อมความหมายของคำสองคำหรือมากกว่าสองคำเสมอ (วชิรญาณวโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, 2554, น. 113-114) เช่น อุจจารปสุสาว ต้องแปลว่า ชีและเยี่ยว ไม่สามารถใช้คำนำขยายคำหลัง หรือคำหลังขยายคำหน้าได้

⁸ การบ่งที่มาของคำบาลีและสันสกฤตทั้งหมดในงานวิจัยนี้ได้อาศัยพจนานุกรมภาษาบาลีและสันสกฤตต้นทาง

⁹ กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่สร้างคำตามแบบไวยากรณ์ภาษาบาลีที่ศัพท์หนึ่งทำหน้าที่เป็นคำหลักอีกศัพท์หนึ่งหรือศัพท์ที่อยู่หน้าคำหลักอื่นทำหน้าที่เป็นคำขยาย (วชิรญาณวโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา, 2554, น. 108) แปลความหมายคำหลักก่อนแล้วแปลคำขยาย เช่น ศรีอารยเมตโดยโพธิสัตว์ คำหลักคือพระโพธิสัตว์ คำขยายคือ ศรีอารยเมตโดย ไม่สามารถจะแปลว่าพระศรีอารยเมตโดยและพระโพธิสัตว์ได้เพราะหมายถึงสิ่งเดียวกัน

ผูกที่ 1 (ต่อ)

ลำดับที่	คำสมาสในปัญหา นางเทวดา	แยกคำ	ความหมาย	สมาส สร้าง	สมาส ซ้อน
8	สมณบริโกค (ตัปปุริสสมาส) ¹⁰	สมณ (บ.) + บริโกค (บ.,ส.)	สมณสุต บริโกค = สมณบริ โกค สิ่งใช้สอยสำหรับสมณะ	✓	
9	ทิพรัสมิ (กัมมธารยสมาส)	ทิพ (บ.,ส.) + รัสมิ (ส.)	รัสมิอันเป็นทิพย์	✓	
10	ทุกขเทวนา (ตัปปุริสสมาส)	ทุกข (บ.) + เทวนา ¹¹ (บ.,ส. ธาตุ ทูว-ทฺวิ)	ความคร่ำครวญถึงทุกข์ ทุกข์สุต เทวนา = ทุกขเทวนา	✓	
11	กรรมวิบาก (กัมมธารยสมาส)	กรรม(ส.) + วิบาก (บ.,ส.)	ผลแห่งการกระทำ กมุสสุต วิปาโก = กมุสวิปาโก	✓	

ผูกที่ 2

ลำดับที่	คำสมาสในปัญหา นางเทวดา	แยกคำ	ความหมาย	สมาส สร้าง	สมาส ซ้อน
1	รัลสธรรม (กัมมธารยสมาส)	รัลส (บ.) + ธรรม (ส.)	พระธรรมอันสิ้น/กระบับ	✓	
2	อุเปกขามัธยธ (ตัปปุริสสมาส)	อุเปกขา (บ.) + มัธยัสถ์ (ส.)	การวางใจเป็นกลางในอุเบกขา อุเปกขาย มชฺฌณเณ = อุเปกขามชฺ ฌณเณ	✓	
3	ญาดิกาวงศา (กัมมธารยสมาส)	ญาดิกา (บ.) + วงศา (ส.)	วงศ์แห่งหมู่ญาติ		✓
4	อุจจาระปัสสาว (ทวันทวสมาส)	อุจจาระ (บ.,ส.) + ปัสสาว (บ.)	ขี้และเยี่ยว		✓
5	ผลาอาณิสงสา (กัมมธารยสมาส)	ผลา (บ.,ส.) + อาณิสงสา (บ.)	อาณิสงสแห่งผล (บุญ)	✓	

¹⁰ ตัปปุริสสมาส คือ สมาสที่สร้างตามแบบไวยากรณ์ภาษาบาลีที่ศัพท์หลักเป็น ปฐมวิภัติ ศัพท์ที่ขยายและต้องแปลร่วมกันจะเป็นคำศัพท์ที่แจกวิภัติที่ 2-7 (ทุติยวิภัติ-สัตตวิภัติ) เมื่อแปลจะอาศัยคำแปลของวิภัติคำขยาย สมณ+บริโกค สิ่งใช้สอยเพื่อสมณะ (พระธรรมวราลังการ [จับ รฐิธมฺโม], 2536, น. 16-18) คำว่า “เพื่อ” ออกมาจากคำแปลประจำวิภัติคำหน้า คือ สมณสุส-เพื่อสมณะ ซึ่งเป็นคำแปลประจำวิภัติที่ 4 (แก่ เพื่อ ต่อ) โดยคำแปลนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับบุพบทที่ซ่อนอยู่ในคำศัพท์ที่แจกวิภัติแล้ว เมื่อทำเป็นคำสมาสจะลบวิภัติออกแล้วนำศัพท์มาต่อเข้าด้วยกันแต่คำแปลยังคงอยู่

¹¹ ไทยใช้ “ปริเทวนาการ” มีความหมายว่า มีอาการคือรำไร รำร้อง คร่ำครวญ ร้องไห้ รำพึงรำพัน

ผูกที่ 2 (ต่อ)

ลำดับที่	คำสมาสในปัญหา นางเทวดา	แยกคำ	ความหมาย	สมาส สร้าง	สมาส ซ้อน
6	อุบตีป (ทวันทวสมาส) (วรรณกรรมแทรก ประหน้า รูปและทีป)	อุบ (บ.,ส.) + ทีป (ส.)	รูปและประทีป (เทียน)		✓
7	สักการะบูชาธาตุเจดีย์ ศรีมหาโพธิ์ (กัมมธารยสมาส)	สักการะ (บ.) + บูชา (บ.,ส.) + ธาตุ (บ.,ส.) + เจดีย์ (บ.) + ศรี (ส.) + มหาโพธิ์ (บ.)	การสักการะและการบูชาพระธาตุ พระเจดีย์ และต้นศรีมหาโพธิ์	✓	
8	เทพอัคสรวรรค์กัลยา (กัมมธารยสมาส)	เทพ (บ.,ส.) + อัค (บ.) + สรวรรค์ (ส.) + กัลยา (บ.,ส.)	นางเทวดาผู้งดงามบนสรวรรค์ อันประเสริฐในหมู่เทพ	✓	
9	ทศปัญหามัสสตี (ตปปัญจสมาส)	ทศ (ส.) + ปัญหา (บ.) + มัสสตี (ส.)	เห็นปัญหาสิบข้อ, ประสบปัญหา สิบข้อ ทสปัญหานํ มุสตี = ทสปัญหหมุสตี	✓	
10	กรรมกิลเลสาปัญหา (กัมมธารยสมาส)	กรรม (ส.) + กิลเลสา (บ.) + ปัญหา (บ.)	ปัญหาเรื่องกรรมและกิลเลส	✓	
11	ศรีสุคตทศพลญาณ (กัมมธารยสมาส)	ศรี (ส.) + สุคต (บ.) + ทศ (ส.) + พล (บ.,ส.) + ญาณ (บ.)	พระศรีสุคต/พระพุทเจ้าผู้มี กำลังแห่งพระญาณ 10	✓	
12	วิปัสสนาธุระวินยา กรรม (ทวันทวสมาส)	วิปัสสนา (บ.) + ธุระ (บ.,ส.) + วินยา (บ.) + กรรม (ส.)	วิปัสสนาธุระและกรรมคือพระ วินัย	✓	
13	อรหัตตจิตตบาท (ทวันทวสมาส)	อรหัต (บ.) + จิตต (จตุ?, บ.) + บาท (บ.,ส.)	พระอรหันต์และสัตว์สี่เท้า, สัตว์ สี่เท้าและพระอรหันต์	✓	
14	มูรนีนาทศาสดา (กัมมธารยสมาส)	มูรนี (บ.,ส.) + นาถ (บ.,ส.) + ศาสดา (ส.)	พระศาสดาผู้เป็นที่พึ่งของมูนี, พระมูรนีนาทศาสดา		✓
15	ศรีสรเพชวรพุทธองค์ ญาณมูรนีนาถ (กัมมธารยสมาส)	ศรี (ส.) + สรววชูป (ส.) + พุทธ (บ.) + องค์ (บ.,ส.) + ญาณ (บ.) + มูรนี (บ.,ส.) + นาถ (บ.,ส.)	องค์พระพุทเจ้านามว่าพระศรี สรเพ็ชรผู้เป็นที่พึ่งของมูนี อันประกอบด้วยญาณ	✓	
16	ยศฐานาคัก (ทวันทวสมาส)	ยศ (ส.) + ฐาน (บ.) + คัก(ติ) (ส.)	ยศ สถานะ และศักดิ์	✓	
17	สงฆ์เนรชยาจากณิก (ทวันทวสมาส)	สงฆ์ + (สาม) เนร (บ.) + ณ (บ.) + ยาจก (บ.,ส.) + ณิก (บ.)	พระสงฆ์ สามเณร พระเถระ ยาจก และวณิก	✓	

ผูกที่ 3

ลำดับที่	คำสมาสในปัญหา นางเทวดา	แยกคำ	ความหมาย	สมาส สร้าง	สมาส ซ้อน
1	เทศนาวัตร (กัมมธรรยสมาส)	เทศนา (ส.) + วัตร (ส.)	วัตรคือการเทศนา, ประพฤติ เทศนา	✓	
2	วิมุตติสงฆ์ (กัมมธรรยสมาส)	วิมุตติ (บ.) + สงฆ์ (บ.)	ความเคลือบแคลงที่พ้นไปแล้ว	✓	
3	ยากกาวณิพก (ทวันทวสมาส)	ยาก (บ.,ส.) + วณิพก (บ.)	คนขอและวณิพก		✓
4	อัคคสวณกัลยา (ตัมปปริสสมาส)	อัคค (บ.) + สวณ (สววรรค์?) (ส.) + กัลยา (บ.,ส.)	นางเทวดาผู้งดามบนสวรรค์ อันประเสริฐ อคฺคสคฺคฺเก กัลยา (เทวธิดา)	✓	
5	อุปการคุณ (กัมมธรรยสมาส)	อุปการ (บ.,ส.) + คุณ (บ.,ส.)	คุณที่เป็นสิ่งเกื้อกูล	✓	
6	สุขกระเลิม (กัมมธรรยสมาส)	สุข (บ.,ส.) + กระเลิม (เกษม, ส.)	ความสุขอันเกษม, ความสุขอัน สูงส่ง		✓
7	สิริสวัสดิ์ (กัมมธรรยสมาส)	สิริ (บ.) + สวัสดิ์ (ส.)	ความสวัสดิ์อันมีสิริ	✓	
8	ทุกขาเวทธนา (ตัมปปริสสมาส)	ทุกขา (บ.) + เวทธนา (บ.,ส.)	เวทนาแห่งทุกข์ ทุกขสฺส เวทนา = ทุกข์เวทนา	✓	
9	พงศวงศาญาติ (กัมมธรรยสมาส)	พงศ(ส.) + วงศา(ส.) + ญาติ (บ.)	ญาติผู้เป็นเหล้ากอดเดียวกัน		✓
10	ญาติสาโลหิต (กัมมธรรยสมาส)	ญาติ(บ.) + สา (สห?) สาย?) + โลhit (บ.,ส.)	ญาติผู้ร่วมสายเลือด	✓	
11	มิตรสหายครูบาอาจารย์ (ทวันทวสมาส)	มิตร (ส.) + สหาย (บ.,ส.) + ครู (บ.) + บาอาจารย์(ส.)	มิตรสหายและครูอาจารย์		✓
12	วัตรปฏิบัติ (ทวันทวสมาส)	วัตร (ส.) + ปฏิบัติ (บ.)	ข้อประพฤติและข้อปฏิบัติ		✓
13	กุศลาบุญ (กัมมธรรยสมาส)	กุศลา (ส.) + บุญ (บ.)	บุญอันเป็นกุศล (ดีงาม)		✓
14	ตาดคตานิรัพพาน (ตัมปปริสสมาส)	ตาดคตา (บ.) + นิรัพพาน (ส.)	การนิพพานแห่งพระตาดคต ตาดคตสฺส นิพพานํ = ตาดคต นิพพานํ	✓	

ผูกที่ 3 (ต่อ)

ลำดับที่	คำสมาสในปัญหา นางเทวดา	แยกคำ	ความหมาย	สมาส สร้าง	สมาส ซ้อน
15	โอชาரச (กัมมธารยสมาส)	โอชา (บ.) + รส (บ.,ส.)	รสอันกลมกล่อม	✓	
16	ศาสตรศิลป์อาคม (ตัปปุริสสมาส)	ศาสตร (ส.) + ศิลป์ (ส.) + อาคม (บ.,ส.)	ความมาถึงของความรู้และ ศิลปะ สดุดศิลป์านี อาคม = สดุดศิลป์าคโม		✓
17	ครูบาอาจารย์ (ทวันทวสมาส)	ครู (บ.) + บาอาจารย์ (ส.)	ครูและอาจารย์มีในกาลก่อน		✓
18	วิปากพยาธิอันตาย (กัมมธารยสมาส)	วิปาก (บ.,ส.) + พยาธิ (วยาธิ บ.,ส.) + อันตาย (บ.,ส.)	อันตรายที่เกิดจากพยาธิอันเป็น ผล วิปาก พยาธิอนุนตราโย = วิปากพยาธิอนุนตราโย	✓	

ผูกที่ 4

ลำดับที่	คำสมาสในปัญหา นางเทวดา	แยกคำ	ความหมาย	สมาส สร้าง	สมาส ซ้อน
1	ปราชญ์ราชบัณฑิตา (ทวันทวสมาส)	ปราชญ์(ส.) + ราชา (บ.) + บัณฑิตา (บ.,ส.)	นักปราชญ์และราชบัณฑิต ทั้งหลาย		✓
2	สมณพราหมณ์ (ทวันทวสมาส)	สมณ (บ.) + พราหมณ์ (บ.,ส.)	สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย	เป็นคำสมาสที่มีใช้ใน ภาษาบาลีต้นทาง	
3	ทัมมิกูป (กัมมธารย สมาส)	ทัมมิก(ธมฺมิก?, บ.) + ูป (บ.,ส.)	รูป ที่ ควรร แก่ ธรร ม , รูป ที่ ประกอบด้วยธรรม	✓	
4	อุปฐากรักษา (ตัปปุริสสมาส)	อุปฐาก (บ.) + รักษา (ส.)	รักษาด้วยการบำรุงรับใช้ อุปฐา เนน อาร กษา = อุปฐานารักษา	✓	
5	พงษ์วงศ์ามิตรสหาย (ทวันทวสมาส)	พงษ์ (ส.) + วงศา (ส.) + มิตร(ส.) + สหาย (บ.,ส.)	วงศ์สกุลและหมู่เพื่อน		✓
6	รัศสธรรมเทศนา (กัมมธารยสมาส)	รัศส(บ.) + ธรรม (ส.) + เทศนา (ส.)	เทศนาธรรมอันสั้น หรือพระธรรม เทศนาที่กระชับ	✓	
7	รักษาศิลสรณคณน์ (ทวันทวสมาส)	รักษา (ส.) + ศิล (ส.) + สรณคณน์ (บ.)	รักษาศิลและรับไตรสรณคณน์	✓	

ผูกที่ 4 (ต่อ)

ลำดับที่	คำสมาสในปัญหา นางเทวดา	แยกคำ	ความหมาย	สมาส สร้าง	สมาส ซ้อน
8	ศรีอาริยมตไธย โพธิสัตว์ (กัมมธารยสมาส)	ศรี (ส.) + อาริยมตไธย (บ.) + โพธิ (บ.,ส.) + สัตว์ (ส.)	พระโพธิสัตว์นามว่าศรีอาริยมต ไตร	✓	
9	ปรณาสัพพัญญู (กัมมธารยสมาส)	ปรณาส (ปรชฺชญา?ส.) + สัพพัญญู (บ.)	พระสัพพัญญูผู้มีปัญญา, พระผู้ ทรงรู้ทุกอย่างด้วยปัญญา	✓	
10	ปรภาวสูตร (กัมมธารยสมาส)	ปรภาว (บ.) + สูตร (บ.)	พระสูตรที่กล่าวถึงความเสื่อม		เป็นคำสมาสที่มีใช้ใน คัมภีร์พระไตรปิฎก
11	อภิชิตเมตตดา ภาวนา (ทวันท สมาส)	รภฺษ (ส.) + คีล (ส.) + เมตตดา (บ.) + ภาวนา (บ.,ส.)	รักษาศีลและเจริญเมตตาคิด	✓	
12	ศรีสุคต (กัมมธารยสมาส)	ศรี (ส.) + สุคต (บ.,ส.)	พระสุคตเจ้าผู้มีสิริ	✓	
13	อัคฺรสฺวรกัลยา (กัมมธารยสมาส)	อัคฺร (ส.) + สฺวร (สฺวรวรรค, ส.) + กัลยา (บ.,ส.)	เทพธิดาตนสวยงามในสวรวรรค ชั้นยอด	✓	
14	อบายนรก (กัมมธารยสมาส)	อบาย (บ.,ส.) + นรก (บ.)	นรกอันเป็นอบายภูมิแล	✓	
15	วิภูลงสาร (ตปฺปฺริสสมาส)	วิภู (บ.) + ลงสาร (บ.,ส.)	ภพภูมิที่สัตว์ท่องเที่ยวหมุนเวียน ไปไม่รู้จบ วิภูลง วิภูลง วิภูลง = วิภูลง วิภูลง	✓	

จากข้อมูลในตารางทั้ง 4 ผูกจะพบว่า คำสมาสสร้างเป็นคำที่นิยมใช้ในปัญหา
นางเทวดามากกว่าคำสมาสซ้อน พบมากที่สุดผูกที่ 3 และนิยมคำสมาสหลายพยางค์
มากกว่าคำสมาสน้อยพยางค์ ที่สำคัญคือเมื่อวิเคราะห์คำแปลสมาสทั้ง 3 แบบ ยังพบว่า
ตัวอย่างคำทั้ง 61 คำ สร้างคำตามแนวทางไวยากรณ์บาลี 3 แบบ คือ กัมมธารยสมาส
31 คำ ทวันทสมาส 20 คำ และตปฺปฺริสสมาส 10 คำ แสดงให้เห็นว่า การสร้างคำสมาส
แบบแปลคำหลักแล้วแปลคำขยายน่าจะเป็นที่นิยมและสามารถสื่อความหมายได้ดี
ในวรรณกรรมเช่นนี้มากกว่าสมาส 2 แบบที่มีคำแปลว่า “และ” ซึ่งอิงวิภัตตินาม
ประเด็นสำคัญคือคำยืมแบบสมาสเหล่านี้ทั้งหมดเป็นคำที่สื่อความถึงพระพุทธเจ้า

เทวดา สวรรค์ หลักธรรม และวงศ์พท์ทางศาสนาซึ่งเป็นคำที่ไม่สามารถหาคำท้องถิ่นแทนได้ ทำให้จำเป็นต้องใช้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤต แสดงว่า คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตมีบทบาทในการสื่อความหมายวงศ์พท์เกี่ยวกับพุทธศาสนาและจำเป็นในวรรณกรรมพุทธพากย์อีสาน

5.1.2 คำสมาสสร้าง

ตัวอย่างคำในวรรณกรรมเรื่องนี้จะพบลักษณะสำคัญ คือ ผู้ประพันธ์นิยมสร้างคำมากกว่าสองพยางค์ คำจำนวนมากนิยมเรียงคำหลักไว้หน้าคำขยายตามแบบคำประสมในภาษาไทย โดยสังเกตได้จากคำแปลและรูปสมาสยาว ส่วนคำที่เรียงคำขยายไว้หน้าคำหลักตามลักษณะคำสมาสของภาษาบาลีและสันสกฤต สังเกตได้จากรูปคำสมาสสั้นสองพยางค์และคำแปล ข้อสังเกตคำสมาสสร้างคือเมื่อยืมมาแล้วได้ปรับเปลี่ยนลักษณะคำยืมต้นทาง สันนิษฐานว่า การปรับเสียงเพื่อสะดวกต่อการออกเสียงของภาษาผู้ยืมและปรับเข้ากับแนวทางการจารวรรณกรรมตามเสียงภาษาถิ่น ทั้งยังพบว่า มีการปรับกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ภาษาเดิม ดังตัวอย่างคำว่า “เทศนากรรมวิปาก” “เทศนา + กรรม + วิปาก” ภาษาบาลีใช้รูป “เทศนา” และ “กมุ” เทศนา หมายถึง วาจาเป็นเครื่องแสดง ความแสดง สันสกฤตใช้รูป เทศนา (จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น. 372) ส่วน “กรรม” หมายถึง กรรม กิจอันบุคคลพึงทำ การทำ (จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น. 213) “วิปาก” ทั้งภาษาบาลีและสันสกฤตใช้รูปเดียวกันหมายถึง วิปาก ผลอันสุกวิเศษ (จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น. 710) คำนี้แปลจากคำหลังมาหาคำหน้าจะมีความหมายว่า “ผลกรรมที่ได้เทศนาหรือแสดงไว้” แต่ถ้าแปลจากคำหน้ามาหาคำหลังจะหมายถึง “แสดงธรรมเรื่องผลแห่งกรรม” ความในฉบบท “ขอแก่พระพุทเจ้าจงเทศนากรรมวิปากแก่เราทั้งหลายผู้ฟังนั้นให้แจ้งแก่ผู้ข้าบัดนี้เถิด” (ปัญหานางเทวดา, 1/4/2/1) เมื่อพิจารณาจากบริบทของคำแวดล้อมแล้วควรแปลจากคำหน้ามาหาคำหลัง จึงจะได้ความหมายที่ไพเราะเนื่องความกลมกลืนและสนธิ

คำสำคัญ “มุนีนาถศาสดา” มาจากคำว่า “มุนี + นาถ + ศาสดา” คำว่า มุนี รูปเดิมภาษาต้นทางใช้ มุนิ หมายถึง เจียบ ความหมายเดิมคือผู้ปฏิญาณในการเจียบสังคเสียง (ผู้ถือวัตรเจียบเสียง) (Rhys Davids & Stede, 2004, p. 538) ในคัมภีร์อมรโกษ มุนินุฑร (munīndra) มุนิ (muni) (Amarasimha, 1989, pp. 2-3) รูปศัพท์ในคัมภีร์อมรโกษมีรูปใกล้เคียงกับในคัมภีร์อิหร่านปทีปิกา (พระมหาโมคคัลลายนเถระ และพระมหาเถรสุภูติ, 2535, น. 3) คำว่า “นาถ” หมายถึง ที่พึ่ง ผู้ปกป้อง สรรณะ การช่วยเหลือ (Rhys Davids and Stede, 2004, p. 1830) คำว่า “ศาสดา” เป็นรูปคำยืมภาษาสันสกฤตจาก ศาสตฤ บาลีใช้รูป สตฺธา หมายถึง ศาสดา ผู้สั่งสอน ครู พระพุทธเจ้า (จันทปรีนฤณนถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น. 770) พจนานุกรมฉบับ Pali Text society ให้ความหมายว่า สตฺถ ศาสตรา ดาบ มีด อาวุธ แหลมคม บอก สอน สามารถ เก่ง (Rhys Davids & Stede, 2004, p. 673) คำที่ใช้เป็นนามพระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นพระจริยวัตรหรือคุณลักษณะพิเศษและยิ่งใหญ่ นาคะประทีป (2532, น. 2) ได้กล่าวอธิบายไว้ในคำนำต้นคัมภีร์อิหร่านปทีปิกาว่า “ศัพท์ทั้งหลายที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้านั้นไม่ได้ต่างกันเพียงศัพท์สำเนียงต้องมีความต่างกันด้วย แต่หากแสดงพระคุณซึ่งรวมอยู่ในพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว จึงได้เป็นพระนามพระพุทธเจ้าทั้งนั้น” ดังนั้น คำ “มุนีนาถศาสดา” นี้ น่าจะเป็นทั้งคำสมาสสร้างและสมาสซ้อนในรูปคำเดียวกัน เพราะคำแปลทั้งหมดสื่อความถึงพระพุทธเจ้าองค์เดียว คือ พระศาสดา ผู้เป็นที่พึ่งในฐานะนักปราชญ์ผู้สงบเจียบ เห็นได้ว่า คำสมาสสร้างในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาแปลได้ 2 แบบ ทั้งนี้มักขึ้นอยู่กับคำแวดล้อมและความหมายที่สามารถเข้าใจได้ การสร้างคำสมาสยาวเช่นนี้สื่อว่า ผู้แต่งมีความรู้ภาษาบาลีและสันสกฤต

5.1.3 คำสมาสซ้อน

วรรณกรรมเรื่องนี้ได้ปรากฏคำสมาสซ้อนจำนวนน้อยกว่าคำสมาสสร้าง โดยพบดังนี้ ธรรมาสันอาสนา ญาติกาวงศา ประภูปะระทีป มุนีนาถศาสดา ยาจกฉนิพก

พงศ์วงศานุภาติ มิตรสหายครูบาอาจารย์ ครูบาอาจารย์ พงษ์วงศามิตรสหาย จาก คำสมาสซ้อนที่พบในวรรณกรรมดังกล่าวแสดงว่า มีจำนวนน้อยกว่าคำสมาสสร้าง และสังเกตได้ว่า คำสมาสซ้อนมีลักษณะคล้ายคำซ้อนในภาษาไทย และมีการสร้างคำ ให้มีเสียงสัมผัสในระหว่างคำอีกด้วย นอกจากนี้ยังพบว่า การสร้างคำสมาสซ้อนให้มี เสียงสัมผัสน่าจะมีส่วนทำให้ออกเสียงสะดวกและไพเราะในเวลาเทศน์หรืออ่านหนังสือ ผูกใบลาน เพราะในตัวอย่างบทความนี้ ด้วนี้ “เอวเมสุตฺตํ นีอัมมมหาอาณนทฺ เถระเจ้า ตนมียอญฺญํอยู่เหนือธรรมาสน์อาสนาอันมีในมณฑกอันประดับแล้วด้วยแก้วแลคำ” (ปัญหานางเทวดา, 1/1/2/1) แสดงให้เห็นว่าคำสมาสซ้อนน่าจะมีส่วนให้เกิดมีเสียง สัมผัสภายในตัวบทเองระหว่าง “ธรรมาส” กับ “อาสนา” และน่าจะแสดงถึงชั้นเชิงกวี ของผู้ประพันธ์เพราะสังเกตได้ว่าได้ใช้วงศัพทที่มีความหมายคล้ายคลึงกันสมาส เข้าด้วยกัน

คำว่า “ธรรมาสน์อาสนา” มาจากคำว่า “ธรรมาสน์ + อาสนา” และ รูปคำ ภาษาบาลีและสันสกฤตต้นทาง ด้วนี้ “ธรรมาสน์ + อาสนา” คำว่า ธรรมาสน์ (ป.) ธรรมาสน์ (ส.) อาสนะเป็นที่แสดงธรรม ที่สำหรับนั่งแสดงธรรม อาสนะเป็นที่แสดงธรรม ธรรมาสน์ สันสกฤตใช้รูป ธรรม + อาสน (จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น. 380, ประยุทธ์ หลงสมบุญ, 2540, น. 365) พจนานุกรมฉบับ Pali Text Society's Pali-English Dictionary ให้ความหมายคำนี้ไว้ว่า “ธมฺม” หมายถึง ถือ คำ ใช้กับความประพฤติดี ใช้กับการเทศน์และการสั่งสอนทางศีลธรรม ใช้กับกฎธรรมชาติ สากลจักรวาล (Rhys Davids & Stede, 2004, p. 335) น่าสังเกตว่า ในพจนานุกรม ภาษาบาลีฉบับ Pali text Society ไม่ได้เก็บรูป “ธมฺมาสน์” ไว้ เก็บเฉพาะ “ธมฺม” แต่ใน พจนานุกรมภาษาบาลี-ไทย กลับได้แสดงรูปคำสมาสสำเร็จรูปไว้ คงเพราะอยากให้ ผู้ใช้พจนานุกรมที่เป็นคนไทยเข้าใจวงศัพทง่าย หรือเข้าใจว่าคนไทยคงคุ้นเคยกับ คำสมาสดีจึงเก็บรูปเช่นนี้ไว้ คำว่า “ธรรมาสน์อาสนา” ภาษาอีสานออกเสียงว่า “ท่า- มาด-อาด-สะ-หนา” เป็นการใช้รูปคำสมาสซ้อนทั้งรูปเดิมและความหมาย คือ ใช้คำว่า

- อาสน์ (ธรรม + อาสน์) + อาสนา ทั้ง “อาสน์” และ “อาสนา” มีความหมายว่า “ที่นั่ง” คือ “ธรรมาสน์” กับ “อาสนา” ยึดเสียงสระ อะ เป็น อา (อาสน เป็นรูปศัพท์นปุงสกลิงค์) ตั้งข้อสังเกตได้ว่า ผู้แต่งปัญหานางเทวดาน่าจะผูกศัพท์สมาสซ้อนไว้เพื่อให้ได้เสียงสัมผัส “- มาสน์” กับ “อาส-” ให้เสียงไพเราะเมื่อจะต้องใช้เทศน์แบบร้อยอีสาน ลักษณะเช่นนี้ใกล้เคียงกับข้อคิดเห็นแนวการปรับเสียงในวรรณกรรมไทยของ กุสุมา รัชมนณี (2537, น. 169-170) ที่มองว่าการปรับเปลี่ยนเสียงในตัวบทวรรณกรรมไทยเพื่อความไพเราะ หรือเพื่อให้สัมผัสกับคำอื่น เช่น เปลี่ยนเสียงพยัญชนะท้ายจาก ม (แม่ กม) ในคำว่า ธรรม เป็น น (แม่ กน) ในคำว่า ทงธรรม์ เช่น ร่วมพระทัย ทงธรรม์ พระพันปี (ขุนช้าง-ขุนแผน) กรณีเช่นนี้จึงน่าจะคล้ายกับวรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดาด้วย

คำว่า “ไสตวิญญาณวิถิจิต” มาจาก “ไสต+วิญญาณ+วิถิจิต” พจนานุกรมฉบับ Pali Text Society's Pali-English Dictionary ให้ความหมายว่า “ไสต-” นู ไสต หมายถึง กระแสน้ำ สายน้ำ ส่วน ไสตวิญญาณ ความรู้สึกทางหู (Rhys Davids & Stede, 2004, p. 725) คำว่า “วิถิ” หมายถึง เป้าหมาย หนทาง ถนน เส้นทาง ช่องทาง (Rhys Davids & Stede, 2004, p. 644) และคำว่า “จิต” หมายถึง หัวใจ ใจในฐานะเอาบุคคลมาบรรจุไว้ สภาวะทางใจ ความคิดความเข้าใจ ศูนย์กลางของตัวตนมนุษย์ (Rhys Davids & Stede, 2004, p. 266) “ไสตวิญญาณวิถิจิต” จึงควรแปลว่า “ไสตวิญญาณและวิถิจิต” คือ จิตดำเนินไปสู่ความรู้สึกกระแส ส่วนคำว่า “ญาติกาวงศา” มาจาก “ญาติกา + วงศา” คำว่า ญาติกา เป็นคำที่มีที่มาจากภาษาบาลี สันสกฤตใช้รูป “ชฎาติ” และที่สำคัญรูป “ญาติกา” น่าจะเป็นรูปคำแผลงคือปรับจาก “ญาติ+กา” ที่แปลว่า ญาติ คนรู้จักกันว่าเป็นคนภายใน ญาติพี่น้อง ผู้มีสายโลหิตเดียวกัน วงศ์ญาติ (จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น. 319 ; นาคะประทีป, 2532, น. 175 ; Rhys Davids & Stede, 2004, p. 288) ส่วนคำว่า “วงศา” หมายถึง วงศ์ เชื้อ สาย ราว สายระเดียง ไม้ไผ่ (จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น. 667)

คำว่า “อุจจารปัสสาวะ” แยกออกเป็น “อุจจาร + ปัสสาวะ” คำนี้ “อุจจาร” หมายถึง คูณ มูล อุจจาระ ปล่อยออก ขี้ (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 46; จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น. 148; Rhys Davids & Stede, 2004, p. 127) ส่วนคำว่า “ปัสสาวะ” หมายถึง ปัสสาวะ การไหลออกมา เยี่ยว (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 225; จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น. 511; นาคะประทีป, 2532, น. 259; Rhys Davids & Stede, 2004, p. 447) ควรสังเกตว่า “อุจจารปัสสาวะ” เป็นสมาสซ้อนที่มีใช้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พบหลักฐานในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ที.สี. 9/123/94, ที.สี. 9/322/256) นอกจากคำดังกล่าวจะเป็นสมาสซ้อนแล้วแสดงว่าคำนี้เป็นคำสมาสที่มีใช้จริงในคัมภีร์ แต่รูปที่ยืมมาใช้ลบวิภัติแล้ว การใช้คำในวรรณกรรมดังกล่าวและคำสุภาพในภาษาแบบทางการจึงน่าจะใช้ตามคำบาลีต้นทาง แต่สังเกตว่าเมื่อแปลแล้วกลับตรงกับ “ขี้เยี่ยว” คือไม่แปลจากหลังไปหน้า

ส่วน “ประรูปประทีป” แทรก “ประ-” หน้าคำ “รูป-ทีป” คำนี้ รูปทีป แยกคำศัพท์ออกเป็น “รูป + ทีป” รูป หมายถึง รูป ปฐม รส รม จุด หอม ดอกไม้หอม ควัน (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 156; Rhys Davids & Stede, 2004, p. 343) ส่วน “ทีป” หมายถึง ส่องสว่าง แสง ตะเกียง ประทีป โชติช่วง (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 144; Rhys Davids & Stede, 2004, p. 323) ชาวอีสานจำนวนมากรู้ว่า “รูป” คือเครื่องหอมสำหรับจุดบูชา แต่สำหรับ “ทีป” ซึ่งหมายถึง ตะเกียงหรือเทียนมีไส้ นั้นชาวอีสานส่วนมากไม่รู้ว่า “ธูป” คือ ตะเกียงส่องสว่างแต่มักคิดว่าคือเทียน สังเกตได้ว่า คำนี้เมื่อสร้างแล้วน่าจะใช้ในความหมายเดียว และเติม “ประ-” ให้มีลักษณะคล้ายคำไทยดังปรากฏในตัวบท “บุคคละผู้ใดมาสักการะบูชาพระพุทธเจ้าด้วยประรูปประทีป ดอกไม้คันธธของหอมได้อานิสงส์โกฏิ 1 แล” (ปัญหานางเทวดา, 2/5/2/3) ในภาษาอีสานมีคำ “ประทีป” ใช้ แต่ไม่นิยมใช้คำว่า ประรูป

เมื่อพิจารณาแล้วผู้วิจัยพบว่า คำสมาสซ้อนมีลักษณะที่ควรสนใจ เพราะมีลักษณะการวางเสียงสัมผัสไว้ในคำที่ซ้อนกัน เช่น “ยาจกวณิพก” มาจากคำว่า ยาจก + วณิพก “ยาจก” ประกอบขึ้นจาก “ยาจ + ญ” เป็นรูปคำนามกิตก์ แปลว่า ผู้ขอ ผู้รับทาน ขอดทาน (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 267; Rhys Davids and Stede, 2004, p. 552) ส่วนคำว่า “วณิพก” รูปเดิม “วณิพุก” หมายถึง คนขอดทาน วณิพก คนขอดทานด้วยการร้องเพลง (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 280) สันสกฤตใช้รูป “วณิปก” และ “วณียก” คนที่กล่าวคุณความดีแล้วจึงขอ (จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2522, น. 679) Rhys Davids & Stede (2004, p. 596) ให้ความหมายคำว่า “วณิพุก” หมายถึง คนที่ท่องเที่ยวไปคือพวกพ่อค้า คนเดินทางไกล สังเกตได้ว่า “ยาจก” และ “วณิพก” เป็นคำที่มีความหมายสื่อถึงผู้มีพฤติกรรมเที่ยวขอดทานทั้งคู่ ที่แตกต่างกันคือ วณิพก หมายถึงการเที่ยวขอแต่มีการร้องเพลงร่วมกับการขอด้วย การที่ผู้แต่งผูกศัพท์นี้ขึ้นใช้แสดงให้เห็นว่ารู้ภาษาบาลีและสันสกฤต จึงทำให้สรรคำมาผูกคำสมาสซ้อนขึ้นได้อย่างเหมาะสม

คำ “มิตรสหายครูบาอาจารย์” ผูกศัพท์ขึ้นจาก “มิตร + สหาย + ครู + อาจารย์” คำว่า “มิตร” ภาษาบาลีต้นทางใช้รูป “มิตฺต” ภาษาสันสกฤตใช้รูป “มิตฺร” หมายถึง ชนผู้สนิท ราชสัมพันธ์มิตร (จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2522, น. 618) พจนานุกรมฉบับ Pali Text Society ให้ความหมายว่า “มิตฺต” หมายถึงเพื่อน ความเป็นเพื่อนผู้มีคุณธรรมในทางรักใคร่กรุณาตามปกติธรรมดา (Rhys Davids & Stede, 2004, p. 532) “สหาย” คำนี้รูปภาษาบาลีประกอบจาก นามกิตก์ สห + อิ = ฮาย + ณ หมายถึง ไป ร่วมกัน เพื่อน (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 227) สันสกฤตใช้รูปเดียวกันคือ สหาย หมายถึง เพื่อน สหาย มาจากธาตุ อิ (Rhys Davids & Stede, 2004, p. 450) คำนี้เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่า มีการประกอบขึ้นจาก “สห + อิ + ย” เสียง อิ เป็นเสียงสระกึ่งพยัญชนะ (semi-vowel) จึงได้รูป “สหาย” (saha + l + ya) ความหมายตามรูปศัพท์คำนี้คือ ไปด้วยกัน ความหมายชั้นที่สองน่าจะหมายถึง ผู้ที่

ร่วมสุขและทุกข์ไปด้วยกัน จึงถือเป็นผู้ไปด้วยกันคือร่วมเดินทางไปด้วยกันแม้จะประสบทุกข์ ส่วน “ครู” หมายถึง หนัก ควรเคารพ ครู ครูก ควรยกย่อง สำคัญ (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 98) ปาจารย์ หมายถึง ปาจารย์ อาจารย์ของอาจารย์ ผู้เป็น ประธาน เพลง (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 227; Rhys Davids & Stede, 2004, p. 450) พจนานุกรมฉบับ Pali Text Society ให้ความหมายว่า “ปาจารย์” เป็นวันทวสมาส ส่วนที่สองในรูป “อาจริย+ปาจริย” หมายถึง อาจารย์ของอาจารย์ และ อาจารย์ของอาจารย์ต่าง ๆ (Rhys Davids & Stede, 2004, p. 450)

ผู้วิจัยพบว่า คำสมาสซ้อนมักสร้างคำให้มีรูปสมาสยาว และเงื่อนอาจพบว่า คำแรก มิตรสหาย เป็นคู่คำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน ส่วนคำว่า “ครูบาอาจารย์” เป็นคู่คำในลักษณะเดียวกัน เป็นทั้งสมาสซ้อน 2 คำแรก และคำที่ 3-4 เมื่อได้สมาสซ้อนแล้วนำมารวมเป็นคำสมาสสร้างอีกครั้ง ถือเป็นคำระดับในวรรณกรรมที่มีความพิเศษและสื่อความได้ชัดเจนดังเห็นได้จากความในตัวอย่างว่า “เล่าบุคคลผู้ใดแลมีใจหายบ้ำ กล้าแข็งได้ข่มท่านยังตัวแลกระทำฮ้ายสาโหดแก่พ่อแม่แลพี่น้องเฝ้าพงศังคาญาติ แลมิตรสหายครูบาอาจารย์แห่งตนนั้นปมีใจอิฏฐุรณาไผสักคนดังนั้น คั้นว่าตายก็เท่า จักได้อวร้ายหน้าไปสู่นรกก็หากเป็นย้าวเหื่อนแห่งตนมันหันแล ก็จักได้เสวยทุกข์ชาเวทูหนา เป็นอันมากสาโหดฮ้ายหนักหนาเป็นดังท่านเทวทัตนั้นแลฯ” (ปัญหานางเทวดา, 3/5/2/4) คำสมาสทั้งสองแบบในวรรณกรรมนี้มักวางเสียงสัมผัสไว้ในคำที่สร้างขึ้นด้วย ลักษณะเช่นนี้ทำให้วรรณกรรมปัญหานางเทวดาเป็นวรรณกรรมที่มีคำยืมแบบสมาสวางสัมผัส ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการสร้างรูปคำภาษาบาลีและสันสกฤตซ้อนกับคำกับภาษาถิ่นอีสาน

6. การสร้างรูปคำภาษาบาลีและสันสกฤตซ้อนกับคำภาษาถิ่นอีสาน

ประเด็นการสร้างคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตที่ควรอธิบายไว้อีก คือ การซ้อนคำภาษาบาลีและสันสกฤตร่วมกับคำภาษาถิ่นอีสาน จากข้อมูลวรรณกรรม ปัญหาทางเทวคาทั้ง 4 ผู้ประภากฎชี้ว่า ผู้แต่งได้สร้างคำภาษาบาลีและสันสกฤตซ้อนกับคำภาษาอีสาน คำในลักษณะนี้จึงควรตั้งข้อสังเกตไว้ ตามแบบลักษณะ ภาษาไทยจัดเป็นแบบพบคำซ้อน ซึ่งเป็นลักษณะร่วมกับภาษาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีลักษณะเป็นคู่ เช่น บ้านเมือง คุณตระกูล หรือ 4 คำ เช่น ช้างม้า วัวควาย เย็บปักถักร้อย หรือ 6 คำ เช่น อดตาหลับขับตานอน จับไม่ได้ไล่ไม่ทัน คำซ้อนในภาษาไทยจำนวนไม่น้อยมักมีสัมผัสกลางคำ เช่น ยากดีมีเงิน ผลหมากรากไม้ บางที่มีสลับคู่กันหรือเรียกว่า คำซ้อนสลับ เช่น หนักเบา กับ นิดหน่อย เป็นหนักนิดเบาหน่อย หรือมีการซ้ำเสียงแรกกับพยางค์หลังของแต่ละคู่ เช่น อดหลับอดนอน กินดีอยู่ดี หรือในแต่ละคู่คำแรกเป็นคำเดียวกัน คำหลังมีความหมายตรงข้าม เช่น อดหลับอดนอน กินดีอยู่ดี หรือในแต่ละคู่ คำแรกเป็นคำเดียวกัน คำหลังเป็นคำที่มีความหมายตรงข้าม เช่น มิดีมีร้าย เอาเป็นเอาตาย (วินัย ภูะหงษ์, 2544, อ้างถึงใน วิชาส โพธิแพทย์, 2562, น. 65) คำซ้อนในภาษาไทยยังมีการยืมคำภาษาต่างประเทศ คือ ภาษาบาลีและสันสกฤตเข้ามาใช้ร่วม เช่น ทรัพย์สิน (ทรัพย์.สันสกฤต) ปนอยู่มาก หากใช้คำเดียว ๆ อาจสื่อความหมายไม่ชัดเจน หรือไม่เข้าใจความหมาย จึงต้องมีคำประกอบขยายความให้ชัดเจนขึ้น เช่น ข้าทาส มีดมนอนธการ (เพียรศิริ วงศ์วิภาณนท, 2531; อนุমানราชธน, 2499, 2516; บรรจบ พันธุเมธา, 2514, อ้างถึงใน วิชาส โพธิแพทย์, 2562, น. 66) การซ้อนคำในวรรณกรรมนี้เป็นการซ้อนคำยืมกับคำท้องถิ่นอีสาน ลักษณะนี้อาจทำให้ภาษาบาลีและสันสกฤตต้นทางมีความสำคัญในการใช้สื่อความหมายเมื่อซ้อนกับคำภาษาถิ่นอีสาน อีกทั้งน่าจะถือว่า ภาษาบาลีและสันสกฤตเมื่อยืมมาแล้วมีความสำคัญในระดับการสื่อความ แต่ผู้แต่งอาจพบว่า ผู้อ่านผู้ฟังจะ

ไม่เข้าใจจึงนิยมซ้อนคำภาษาถิ่นอีสานเข้ามาด้วย หรือซ้อนคำคล้ายกับการซ้อนภาษาไทยกับภาษาบาลีและสันสกฤต แง่หนึ่งอาจถือว่าภาษาที่ยืมมาใช้ซ้อนกับภาษาถิ่นทำให้ระดับของคำยืดยุ่นมากกว่าภาษาบาลีและสันสกฤตต้นทาง ดังพบว่ามีการใช้คำบาลีและสันสกฤตซ้อนคำภาษาอีสานทุกผูกในวรรณกรรมนี้ มีทั้งวางคำภาษาอีสานอยู่หน้า (อ. อยู่หน้า-บ.ส. อยู่หลัง) และภาษาบาลีและสันสกฤตอยู่หน้าคำภาษาอีสานอยู่หลัง (บ.ส. อยู่หน้า-อ. อยู่หลัง) ดังตัวอย่างต่อไปนี้ ผูกที่ 1 กะตึบกะฎีวิหาร (อ. + บ.) คมรพยำแยง (บ. + อ.) ผากฏแจ้ง (บ. ปากฏ + อ.) คมรพยำแยง (บ.ส. คารว, เคารว + อ.) เวียกการ (อ. + บ.) วรรณะเนื้อตน (ส. + อ.) เวียนวัฏผัดไปมา (อ. + บ. + อ.) วัฏวาอาราม (อ. + บ.)

จากข้อมูลทำให้ทราบว่า การซ้อนคำ บ.ส. + อีสาน และ อีสาน + บ.ส. นิยมนำคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันมาซ้อนกัน ตัวอย่างคำที่นำมาซ้อนกันงานวิจัยนี้จะเลือกอธิบายเฉพาะคำที่สมาสยว ตัวอย่างเช่น กะตึบกะฎีวิหาร คำ “กระตึบ” ปรีชา พิณทอง อธิบายว่า กระตึบ มีด ทีบ หนา โปสถิวิหารหรือตึกชั้นเดียวก่ออิฐถือปูน ภายในมีดทีบเรียกกระตึบ (ปรีชา พิณทอง, 2532, น. 57) ส่วน กะฎี เขียนเสียงและรูปจากคำ กุฎิ หรือ กุฎิกา ที่หมายถึง กระถ่อม กุฎี (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 87) และ วิหาร เป็นคำนามกิตก์ (วิ + หร + ติ) หมายถึง ที่อยู่ (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 304) สังเกตได้ว่า คำที่ประสมกันหรือนำมาซ้อนกันเป็นคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันทั้งภาษาถิ่นอีสานและภาษาบาลีและสันสกฤต สันนิษฐานว่า การนำคำอีสานมาซ้อนเพื่อให้ผู้ฟังวรรณกรรมเข้าใจความหมาย หรือเพื่อใช้คำภาษาอีสานอธิบายความภาษาบาลีและสันสกฤต ถ้าเป็นการใช้คำเพื่ออธิบายความย่อมแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งต้องการให้ผู้ฟังวรรณกรรมเข้าใจความหมายชัดเจน

คำว่า “คมรพยำแยง” คำนี้เป็นการสร้างคำจากภาษาบาลีและสันสกฤต คือ คารว หมายถึง ความเคารพ (จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2512, น. 271; แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 100) รูป “คา” กลายเป็น “คม-” ใกล้เคียงกับ

การเปลี่ยนรูปและเสียง “ส่วค” เป็น “สมเพช” (ความสลดหดหู่ใจ) จาก “สั-” เป็น “สม” เสียง “คา-เคา” ผู้ประพันธ์ปรับเสียงสระ อา เป็น โอะ ส่วนเสียงและรูป “รว” เป็น “รพ” เพราะเสียง ว และ พ เป็นพยัญชนะที่เกิดฐานเดียวกันคือริมฝีปาก จึงทำให้มีเสียงและรูป เป็น “รพ” เป็น “คมรพ” ส่วน “ย่ำแยง” หมายถึง เคารพนับถือ ย่ำเกรง และมีใช้ใน “ย่ำเฝ้าย่ำเจ้าย่น” หมายถึง เคารพยำเกรงผิ ไม่ละเมิดผิดจารีตจะทำให้มีชีวิตไปถึงแก่เฒ่าคือมีอายุยืน เคารพยำเกรงเจ้านายผู้ใหญ่ก็ทำให้มีความยั่งยืนในการดำเนินชีวิต อันเป็นแนวคิดเพื่อจัดวางความสัมพันธ์ของคนในสังคม ข้อมูลคำในผูกที่ 1 แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งได้ผูกคำซ้อนด้วยการใช้คำที่มีความหมายเหมือนกัน แต่เป็นภาษาคนละตระกูลกัน เมื่อนำมาผูกแล้วเกิดความหมายเหมือนและใกล้เคียง อาจสันนิษฐานได้ว่า ผู้ประพันธ์มีความรู้ภาษาบาลีและสันสกฤต คำสมาสที่ผูกขึ้นมีประโยชน์ในการใช้คำภาษาถิ่นอีสานอธิบายความหมายของคำภาษาบาลีและสันสกฤต และคำที่ซ้อนกันแล้วส่งผลให้มีคำมากและหลากหลายได้ในวรรณกรรมเรื่องเดียวกัน นอกจากนี้ คำที่ซ้อนกันแล้วยังมีเสียงสัมผัสในระหว่างคำอีกด้วย เช่น “วัดวาอาราม”

คำในผูกที่ 2 ดังนี้ วิสาทกว้างขวาง (บ. + อ. กว้างขวาง) ถ้ำขรา (อ. + ส.) ประสบพบ (บ. + อ.) โกทาคำเคียด (บ. + อ.) วัดภูข้าวของ (บ. + อ.) สับบุริสผู้ดี (บ. + อ.) มโหฬคบงัน (บ. + อ.) กิ่งง่าสาขา (อ. + บ.) จุติตาย (บ. + อ.) มนุสโลกเมืองคน (บ. + อ.) การสร้างคำซ้อนคำบาลีและสันสกฤตในผูกที่ 2 นิยมวางคำภาษาบาลีและสันสกฤตไว้หน้า วางคำภาษาถิ่นอีสานไว้หลัง แต่มีการปรับเสียงภาษาบาลีและสันสกฤตให้แตกต่างจากภาษาต้นทาง เช่น วิสาทกว้างขวาง คำต้น วิสาท เป็นคำที่มีความหมายว่า เศร้าใจ ตกต่ำ ความสลดใจ (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 303; Rhys Davids & Stede, 2004, p. 640) ความจริงคำนี้ควรเป็น วิสาล- ที่หมายถึง ไหญ่โต, กว้างขวาง (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 303; Rhys Davids & Stede, 2004, p. 640) การเปลี่ยนรูปคำและเสียง “วิสาล-” เป็น “วิสารท-” อาจจะด้วยการจารผิดหรือผู้แต่งกำหนดเสียงในคราวประพันธ์คลาดเคลื่อน จึงทำให้เสียง ล เป็น ท ที่กล่าวเช่นนี้เพราะ

คำที่ตามมา-กว้างขวาง จึงคลุมถึงคำ “วิสารท” ที่ควรอธิบายว่ามาจาก “วิสาล”¹² การซ้อนคำในลักษณะที่กล่าวแล้วนี้อาจสะท้อนให้เห็นว่า 1) ภาษาบาลีและสันสกฤตที่นำมาซ้อนได้รับการปรับให้มีลักษณะเป็นภาษาถิ่น 2) คำซ้อนกันทำให้มีลักษณะของภาษาพูดมากกว่าที่จะเป็นภาษาเขียน (เทียบคำ กว้างใหญ่ไพศาล) คือระดับของคำแตกต่างจากคำในภาษาไทยมาตรฐานหรือภาษาแบบแผน และ 3) คำซ้อนในลักษณะนี้ทำให้คำภาษาบาลีและสันสกฤตมีลักษณะเป็นภาษาบาลีและสันสกฤตแบบอีสานและทำให้คำบาลีและสันสกฤตปรากฏร่วมกับคำภาษาถิ่นอีสานเข้าใจง่าย

ผู้ที่ 3-4 มีตัวอย่างคำดังนี้ อิดู-กูร์ณา (อ. + บ.) โสภาพฮาบเพียง¹³ (อ. + บ.) วัดอุขาวของเงินคำ (บ. + อ.) วัดอุขาวของ¹⁴ (บ. + อ.) เทศนาสอน (ส. + อ.) ให้ทาน (ท.อ. + บ.) การสร้างคำซ้อนกันระหว่างคำภาษาบาลีและสันสกฤตกับคำภาษาถิ่นอีสานเป็นการใช้คำซ้อนที่มีระดับคำต้นและคำหลังให้ความหมายใกล้เคียงกัน คำว่า “อิดู-กูร์ณา” คำต้น “อิดู” คือคำที่มาจาก “อิดู” หมายถึง เอ็นดู สงสาร (ปรีชา พิณทอง, 2532, น. 977) คำในภาษาไทยมาตรฐานใช้คำว่า “เอ็นดู” ซึ่งมีเสียงต่างจาก “อิดู” ลักษณะเช่นเดียวกับ “กูร์ณา” มาจากคำ “กรุณา” ซึ่งเป็นหนึ่งใน 4 หลักธรรมพรหมวิหาร หมายถึง ความเอ็นดู ความสงสาร (แปลก สนธิรักษ์, 2506, น. 81) “อิดู-กูร์ณา” นี้สันนิษฐานว่าคงเพราะมีการจารอักษรตามเสียงเทศน์ที่มีการลากเสียงสั้นยาวตามทำนองร่าย ดังนั้น จึงทำให้ระบบเสียงเปลี่ยนแปลงจากคำภาษาบาลีและสันสกฤตต้นทาง เมื่อเป็นเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่า คำสองภาษาที่นำมาสร้างคำซ้อนทั้งคำต้นและคำท้ายในวรรณกรรมนี้มีลักษณะเหมือนกันคือมีความความหมายใกล้เคียงกัน จึงกล่าว

¹² คำนี้ในภาษาไทยมาตรฐานและภาษาไทยถิ่นมักแปลงเป็น ไพศาล และ ไพศาล อีกทั้งนิยมใช้ในรูปคำซ้อนกับคำ กว้างใหญ่ เป็น กว้างใหญ่ไพศาล มักใช้อธิบายสถานที่ว่า กว้างมาก

¹³ คำนี้ในภาษาไทยมาตรฐานใช้ตรงกัน “เพียง” มักหมายถึง จำนวนประมาณ หรือสิ่งของมีเท่าใดประมาณ เช่น เพียงใด มากน้อยเพียงใด ในอีสานมักหมายถึง ค่า-ระดับ เช่น เพียงนี้ คือ ระดับนี้ น้ำท่วมเพียงเข้า

¹⁴ คำในภาษาไทยมาตรฐานใช้ตรงกัน “ขาวของ” เช่น ชื่อข้าวชื่อของ ข้าวของกองเกะกะ และมี สิ่งของวัตถุสิ่งของ ซ้อนกันใช้อธิบายสิ่งเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน

ได้ว่า คำภาษาถิ่นอีสานมีลักษณะเป็นคำท้องถิ่นเช่นใด คำภาษาบาลีและสันสกฤตที่ใช้ในวรรณกรรมนี้ก็ละทิ้งรูปและเสียงของภาษาต้นทางปรับเป็นคำบาลีและสันสกฤตแบบท้องถิ่นอีสานเช่นนั้นเหมือนกัน ซึ่งน่าจะเกิดจากผู้แต่งจารตามเสียงเทศน์แบบท้องถิ่นอีสาน เพราะหนังสือผูกใบลานรับสืบทอดวรรณกรรมแบบมุขปาฐะมาก่อน เมื่อต้องจดจารบันทึกในใบลานก็จดจารตามเสียงที่ได้รับมาหรือเรียนรู้สืบทอดต่อ ๆ กันมา เช่นนี้จึงทำให้คำภาษาบาลีและสันสกฤตที่เข้าปรับเข้ากันได้กับภาษาถิ่นอีสาน

จากการสำรวจข้อมูลคำซ้อนทั้งหมดพบว่า มักเป็นคำที่สื่อถึงรูปธรรมมากกว่านามธรรม ลักษณะเช่นนี้น่าจะสะท้อนให้เห็นว่า คำเช่นนี้ทำให้ภาษาบาลีและสันสกฤตมีลักษณะเด่นเพิ่มเติมจากเดิม คือภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นภาษาที่มีความหมายลึกซึ้ง และเป็นคำที่นิยมใช้สื่อความในทางศาสนา เทพเจ้า และสื่อความหมายทางจิตวิญญาณ เป็นหลัก คำหลายคำ เช่น ธรรม จิต เจตสิก วิญญาณ หาความหมายนิยามชัดเจนตรงตัวไม่ได้ ทำให้ภาษาผู้ให้ยืมมีความหมายลึกซึ้งสูง แต่เมื่อวรรณกรรมได้นำคำภาษาทั้งสองมาสร้างคำใหม่แบบซ้อนคำจึงทำให้คำในตัวบทวรรณกรรมสื่อความได้ชัดเจนคือเข้าใจง่าย เมื่อเข้าใจง่ายและมีความไม่ซ้ำซ้อนเช่นนี้ย่อมลดความยากของคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตลง อนึ่ง การสร้างคำซ้อนเช่นนี้น่าจะเป็นลักษณะเด่นของภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาที่ไม่ต้องแปลสองชั้น ดังตัวอย่าง

คนผู้ใดประมาทบ่อย่างทานเทียรยอมกล่าวคำเยาะไยท่าน เหล้นด้วยอันบ่ยำ
คือว่าเยาะไยบุคคลเจ้าตนมีศีลอันประเสริฐก็ดี เยาะไยยังผู้เฒ่าผู้แก่แลยากคนขอทุกข์
ไ้ฮ่ชินใจ แลเยาะไยคนหูหนวกตาบอดก็ดี กล่าวถ้อยคำประมาทแก้ว ๓ ประการก็ดี คน
ทั้งหลายผู้งั้นก็เป็นบาปนักแล คั้นว่าตายก็จักได้ไปสู่อุบายแลอันนี้ก็เป็นคำอันจิบหาย
ชั่วนี้ชั่วหน้าแล (ปัญหานางเทวดา, ๒/๑/๑-๒/๑-๒)

จากตัวบทแสดงความจริงว่า ถ้ามีคนประมาทเรื่องการให้ทาน จากนั้นกล่าวคำเยอะเย้ยด้วยความไม่ยำเกรงต่อปฏิกาคคือผู้รับทานของตน ไม่ว่าจะเป็นผู้ทรงศีล (พระภิกษุ) คนแก่ ยาจกเข็ญใจ หรือคนหูหนวกตาบอด รวมถึงสพประมาทพระรัตนตรัย พฤติกรรมของคนทีกล่าวไว้ในตัวบทนี้ ถือว่าเป็นกรรมหนัก เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วจะไปสู่อบายภูมิ (อบายภูมิคือภพที่ต่ำไม่มีความเจริญ มี 4 คือ นรก สัตว์เดรัจฉาน เปตวิสัย และอสุรกาย) จะพบว่า ตัวบทใช้ทั้งคำภาษาบาลีและสันสกฤตที่ไม่สามารถใช้คำอื่นแทนได้ ขณะเดียวกันก็ทำให้ทราบว่า ภาษาบาลีและสันสกฤตเมื่อประสมกับภาษาอีสานแล้วจะทำให้เข้าใจง่าย เช่น “ยาจกคนขอทุกขไ้ขื่นใจ” ยาจกในตัวบทคือคนขอ คนยากไร้ คนจนที่มีความทุกข์ยาก นอกจากนี้ยังวางสัมผัสในคำที่นำมาประสมกับภาษาอีสานอีกด้วย ดังตัวอย่าง “คนทั้งหลายผู้งั้นก็เป็นบาปนักแล คั้นว่าตายก็จักได้ไปสู่อบายแล” จะพบว่า ศักดิ์ของคำยืมจากภาษาบาลีและสันสกฤตมีความหมายลึกซึ้ง เพราะมักเชื่อมกับคำที่สื่อความเกี่ยวกับโลกหน้าและพุทธศาสนา ซึ่งในทางจิตวิทยามีศักดิ์ของคำสูงกว่าคำไทย ก่อให้เกิดความกลัวบาปด้วยวรรณกรรมใช้คำยืมอ้างถึงภพภูมิหลังความตาย

การอธิบายและใช้คำยืมประสมกับภาษาอีสานเช่นนี้ทำให้วรรณกรรมนี้มีความพิเศษคือ ชาวบ้านที่แม้จะไม่เก่งภาษาบาลีและสันสกฤตก็ย่อมเข้าใจได้เพราะมีคำเคียงภาษาอีสาน ประการสำคัญหลักธรรมข้างต้นสื่อสารเรื่องวชิกรรม และหากจะต้องให้ชาวบ้านไปศึกษาหลักธรรมจากพระไตรปิฎกน่าจะเป็นไปได้ยาก เพราะเรื่องนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปณณาส ในสมัยพุทธกาลครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ป่าวาริภัมวัน เมืองนาลันทา มินิครนถ์ชื่อทิมตปัสสีมาเฝ้าทูลถามเรื่องบาปกรรม พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสถึงกรรม 3 อย่าง คือ กายกรรม วชิกรรม และมนอกกรรม (ม.ม. 13/64/55-56) จากที่กล่าวแล้วนี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ภาษาบาลีและสันสกฤตเมื่อนำมาใช้ในวรรณกรรมนี้มีความง่าย ชัดเจน และลึกซึ้งในแง่ศักดิ์ของคำและแสดงหลักธรรม นอกจากนี้ยังพบว่าวรรณกรรมนี้

เป็นสื่อธรรมะแบบชาวบ้าน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้วรรณกรรมเสนอหลักธรรมผ่านภาษาบาลีและสันสกฤตทั้งลึกซึ้งและง่าย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ແລ່ພ່ແມ່ຫາກຊື່ກະທຳບູນໃຫ້ທ່ານແລ້ວກໍເພິ່ງສົ່ງສອນໃຫ້ອຸດສາຫະຈຳເຣີຍເມຕຕາ
ภาวนาสัตว์ ปอกฮับฟังธรรมเทศนา คบสับปฐิสผู้ดีมีพระพุทเจ้าเป็นประธาน ถ้า
พระพุทเจ้าเข้าสู่รั้วพพานแล้วก็ให้ควหาสัมมคมคม (สมาคม?) ด้วยภิกขุสังฆจึงได้ชื่อ
ว่าลูกแทนคุณพ่อแม่มากกว่าคุณพ่อนั้นอีก (ปัญหานางเทวดา, ๒/๔/๒/๑-๒)

ภาษาบาลีและสันสกฤตได้ปรากฏมากถึง 11 คำ และเป็นคำที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา และบางคำมีความหมายเข้าใจยาก “สูนัรพพาน” และแม้ในวิถีวิฒนธรรมชาวอีสาน จะเรียกพระภิกษุว่า “พระ หลวงพ่อ หลวงพี่ เจ้าหัว” แต่ในวรรณกรรมได้ใช้ “ภิกขุสังฆ” อีกทั้งการวางคำแปลไว้ เช่น “สับปฐิส + คนดี” หากไม่รู้ความหมายของคำว่า “สับปฐิส” ก็ยังพบคำซ้อนคือ “คนดี” (อีสานออกเสียงว่า ค่น-ดี) การสร้างคำในลักษณะนี้ทำให้วรรณกรรมดังกล่าวปรับคำภาษาบาลีและสันสกฤตให้มีความเป็นท้องถิ่น ยิ่งกว่านั้น ย่อมทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย อีกทั้งยังทำให้วรรณกรรมสื่อสารสารธรรมระดับชาวบ้าน และมีสถานะเป็นสื่อคำสอนพุทธศาสนาของชาวบ้าน ดังนั้น การซ้อนคำภาษาอีสาน กับคำภาษาบาลีและสันสกฤตทำให้ความหมายของคำบาลีและสันสกฤตปรากฏ คำแปลอยู่ในคำซ้อนถือเป็นข้อดีอย่างมีนัยสำคัญ การซ้อนคำเช่นนี้สอดคล้องกับ ข้ออธิบายของ วิภาส โพธิแพทย์ (2562, น. 66) ว่า “คำซ้อนในภาษาไทยช่วยให้การสื่อความหมายมีความชัดเจนครบถ้วน คำที่มีอยู่ในภาษาหรือที่ผู้พูดนึกได้ในขณะนั้น อาจไม่เพียงพอที่จะสื่อความหมายได้ดังต้องการ จึงเพิ่มคำที่มีความหมายในทำนองเดียวกันเข้าไป”

7. บทสรุป

จากการศึกษาคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาพบว่า คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตมีความสำคัญต่อการสร้างวรรณกรรมอีสานในลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ การสร้างคำสมาสสร้างและสมาสซ้อน คำสมาสทั้งสองแบบสร้างคำตามแนวทางไวยากรณ์บาลีแบบกัมมธรรยสมาส 31 คำ ทวันทสมาส 20 คำ และ ตัปปริสสมาส 10 คำ และเป็นคำที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ และหลักธรรมนิยมคำบาลีและสันสกฤตเพื่อแสดงความหมายที่ยิ่งใหญ่ มีลักษณะพิเศษกว่าคำท้องถิ่นอีสาน และไม่อาจใช้คำภาษาถิ่นอีสานแทนได้ อันรวมถึงการสร้างคำซ้อนร่วมกับคำภาษาถิ่นอีสาน ส่วนการสร้างคำสมาสในวรรณกรรมนี้มี 3 ประการ คือ เพื่อสร้างคำใช้สื่อความหมายในวรรณกรรม เพื่อสร้างคำให้มีสัมผัส และเพื่อแปลความแบบรักษาคำสอนพุทธศาสนา

ข้อสรุปสำคัญคือคำยืมภาษาทั้งสองที่นำมาใช้ในวรรณกรรมนี้มักใช้เป็นคำสมาสสร้างมากกว่าสมาสซ้อน และพบมากในผูกที่ 3 คำสมาสที่ใช้นิยมสร้างเป็นกัมมธรรยสมาสมากกว่าทวันทสมาสและตัปปริสสมาส ซึ่งแสดงให้เห็นความนิยมสร้างคำสมาสแบบแปลคำหลักก่อนแล้วแปลคำขยายสามารถสื่อความหมายได้ดีในวรรณกรรมเช่นนี้ ข้อค้นพบยังแสดงว่า คำสมาสที่สร้างขึ้นในวรรณกรรมนี้มีการวางสัมผัสไว้ในคำสมาสด้วย คงเพื่อให้ได้เสียงไพเราะเมื่อต้องใช้เทศน์หรืออ่านหนังสือผูกโบราณ ข้อนี้ทำให้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมปัญหานางเทวดาไม่เพียงสื่อความหมายเท่านั้น หากแต่สื่อสารทางเสียงในคำเดียวกันด้วย ส่วนคำที่ใช้เกี่ยวกับพุทธศาสนาและหลักธรรมเป็นคำที่แสดงถึงความพิเศษของพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า พระธรรมคำสอน และวงศ์พันธุ์เฉพาะไม่สามารถใช้คำภาษาถิ่นได้ แง่นี้จึงทำให้ภาษาบาลีและสันสกฤตมีความสำคัญในวรรณกรรมพุทธพากย์อีสาน อนึ่ง คำภาษาบาลีและสันสกฤตที่นำไปซ้อนกับภาษาถิ่นอีสานทำให้ภาษาบาลีและ

สันสกฤตเข้าใจง่าย เพราะมีคำภาษาถิ่นเคียงคล้ายวางคำแปลประกอบในคำนั้น ๆ ลักษณะเช่นนี้ทำให้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตมีลักษณะเป็นภาษาพูด และลดความเป็นภาษาวิชาการลงเป็นภาษาบาลีและสันสกฤตอีสาน

การศึกษาคำยืมในการรังสรรค์วรรณกรรมเฉพาะเรื่องพากย์อีสานปัญหานางเทวดา อันเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วประเภทร่ายพบว่า คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นส่วนสำคัญในการสร้างให้วรรณกรรมมีความพิเศษเฉพาะ คือ เป็นวรรณกรรมที่มีถ้อยคำสื่อถึงพระพุทธศาสนาเฉพาะ ประดับให้วรรณกรรมท้องถิ่นมีความงาม คำสมาสสร้างและสมาสซ้อนในวรรณกรรมนี้สร้างให้วรรณกรรมมีเสียง ลีลาทางภาษาและความหมายที่ใช้สื่อสารทางเสียง และทำให้วรรณกรรมนี้ไม่ใช่วรรณกรรมหนังสืออ่านในใจอย่างเช่นหนังสือทั่วไปในปัจจุบัน คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมนี้ได้รับการปรับแต่งให้เข้ากันได้กับภาษาถิ่นอีสาน เพื่อสื่อความหมาย สอนหลักธรรมะกับผู้ใช้อรรถาธิบายนี้ในสังคมอีสาน ส่งผลให้วรรณกรรมเรื่องปัญหานางเทวดาเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่สร้างขึ้นเพื่อสื่อสารผ่านเสียงเทศน์หรืออ่าน มีอรรถรสด้านการฟังซึ่งแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ภาคอีสาน วรรณกรรมเพื่อเสียงที่ปรากฏ คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตมีลักษณะเฉพาะยังแฝงคุณธรรมคำสอนที่สอดคล้องกับจารีตของสังคมและวัฒนธรรมไว้อย่างมีนัยสำคัญ ด้วยเหตุนี้ คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตที่ใช้ในวรรณกรรมนี้ได้ลดระเบียบทางภาษาต้นทาง และได้รับการปรับแต่งให้เป็นภาษาบาลีและสันสกฤตแบบท้องถิ่นอีสานเพื่อสื่อสารกับคนอีสาน จนกลายเป็นภาษาบาลีและสันสกฤตแบบอีสาน และข้อสรุปเช่นนี้ได้จากการศึกษาเฉพาะเรื่องจึงไม่อาจเป็นตัวอย่างแทนวรรณกรรมอีสานทุกเรื่องได้

ผลการวิจัยนี้พบข้อสรุปต่างจากที่พระมหาทองสุข นาชัยดี (2541) ศึกษาเรื่องคำภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานประเภทนิทาน และคำสอนไว้ คือ คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตที่ใช้สร้างคำในตัวบทวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาเป็นภาษาบาลีและสันสกฤตแบบท้องถิ่นอีสาน คำซ้อนภาษา

ถิ่นอีสานกับคำยืมภาษาทั้งสองทำให้มีลักษณะของภาษาพูดมากกว่าเป็นภาษาเขียน ต่างจากคำยืมที่พบในวรรณกรรมลุ่มน้ำเจ้าพระยาและคำในภาษาไทยมาตรฐาน มิติที่สำคัญคำซ้อนในลักษณะนี้ทำให้คำภาษาบาลีและสันสกฤตมีลักษณะเด่น คือเป็นภาษาบาลีและสันสกฤตท้องถิ่นแพร่สุนทรียธรรมในวรรณกรรมดังกล่าวเด่นชัด ต่างจากข้อสรุปพระมหาทองสุข นาชัยดี ที่กล่าวว่า “รูปคำบาลีและสันสกฤตที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานได้เปลี่ยนไป เพราะรับอิทธิพลทางเสียงของภาษาท้องถิ่น” งานวิจัยนี้ได้ข้อสรุปเพิ่มเติมที่สำคัญ คือ คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมเฉพาะเรื่องกรณีปัญหานางเทวดาจารย์ตามเสียงมูปาฐะ และพบว่าในระดับคำยืมกับการซ้อนคำทำให้คำภาษาบาลีและสันสกฤตมีค่าเคียง ทำให้ลดความยากด้านการสื่อความหมายลง คือเป็นภาษาบาลีและสันสกฤตที่ชาวบ้านเข้าใจ แม้จะมีผลสรุปงานวิจัยที่มีอยู่ก่อนหน้านี้ว่า ภาษาบาลีและสันสกฤตที่ยืมมาได้รับอิทธิพลทางเสียงของภาษาถิ่น แต่ทว่ากลับเป็นการรับเพราะวรรณกรรมที่แสดงผ่านเสียงโดยไม่ได้พบว่ามีความวิเคราะหการวางสัมผัสเสียงในคำสมาส ดังนั้น งานวิจัยนี้ได้พบข้อค้นพบใหม่ คือ การวางสัมผัสเสียงไว้ในคำสมาสนั้น ๆ ด้วย

ข้อที่ควรอภิปรายไว้คือการผูกสมาสยาวและสั้นสื่อให้ทราบชัดว่า วรรณกรรมนี้จารย์ตามเสียง ระบบของภาษาอีสานมีส่วนปรับเสียงคำสมาส ดังนั้น วรรณกรรมนี้จึงมีลักษณะเป็นท้องถิ่นและเป็นวรรณกรรมเพื่อเทศน์หรืออ่านออกเสียง คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตจึงมีลักษณะพิเศษเมื่อเข้ามาพร้อมกับคำอีสานแล้วทำให้วรรณกรรมสื่อความหมายและเสนอความเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบอีสานที่มีอัตลักษณ์เฉพาะ แม้คำที่ยืมมาจะมีศักดิ์สูงกว่าคำท้องถิ่นอีสานในเชิงจิตวิทยา แต่เมื่อเข้ามาแล้วได้ประสมประสานกับคำท้องถิ่น ทำให้เสนอภาพของวัฒนธรรมการสร้างวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานกับการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนได้อย่างเป็นระบบ

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2531). *พื้นอีสาน*. โรงพิมพ์การศาสนา.
- กุสุมา รัชชมณี. (2537). *สี่ล้นวรรณคดีชุดตั้งรัตนะแห่งโกสินทร์*. ศยาม.
- จันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2512). *ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย.
- นาคะประทีป. (2532). *บาลี-สยาม-อภิธาน*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ประยุทธ์ หลงสมบุญ. (2540). *พจนานุกรมมคธ-ไทย*. อักษรการพิมพ์.
- ปรีชา พิณทอง. (2532). *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*. โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ปรีชา ช่างขวัญเย็น. (2515). *การใช้ภาษาร้อยแก้วในภาษาไทยสมัยอยุธยา*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chulalongkorn University Intellectual Repository. <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/20970>
- ปัญหานางเทวดา 17 ล้านวน. (9 กันยายน 2567). ปัญหานางเทวดา 17 ล้านวน [เอกสารดิจิทัล]. GIS. <https://artculture.msu.ac.th/gps/bl.php>.
- ปัญหานางเทวดา ล้านวนลาว. (9 กันยายน 2567). ปัญหานางเทวดา [เอกสารใบลานลาว; Digital Library of Lao Manuscripts]. <https://iif.crossasia.org/s/dllm/manifests/22116.pdf>.
- แปลก สนธิรักษ์. (2506). *พจนานุกรมภาษาบาลี-ไทย*. ไทยวัฒนาพานิช.
- พระธรรมวราลังการ. (2536). *อธิบายสมาธิ*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาทองสุข นาชัยดี. (2541). *คำภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน ประเภทนิทานและคำสอน* [วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chulalongkorn University Intellectual Repository. <https://doi.org/10.58837/CHULA.THE.1998.1062>

- พระมหาโมคคัลลายนเถระ และ พระมหาเถรสุภูติ. (2535). *อภิธานปฺปทีปิกาและ
อภิธานปฺปทีปิกาสุจิ*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2538). *สยามมกุฏราชวิทยาลัย*. มหามกุฏราชวิทยาลัย ปกาไสโต.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. นานมีบุ๊คส์.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2554). *บาลีไวยากรณ์
สมาสและตัทธิต* (พิมพ์ครั้งที่ 40). มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วรรณกรรมอีสานปัญหาทางเทวดา. (ม.ป.ป.). ปัญหาทางเทวดา [เอกสารโบราณ,
อักษรธรรมอีสาน]. คลังเอกสารวัดชมพู, บ้านหนองหิน, อำเภอเมืองสงวน,
จังหวัดร้อยเอ็ด.
- วิภาส โปธิแพทย์. (2562). *ภาษาไทยในมุมมองแบบลักษณะภาษา* (พิมพ์ครั้งที่ 2.).
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2549). *การสร้างคำและการยืมคำ ในอุเทศภาษาไทย ชุดบรรพตฐาน
ภาษาไทยเล่ม 2*. โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- เอกฉันท จารุเมธีชน. (2559). *คำยืมภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาอีสาน*. มหาวิทยาลัย
[สรุปรายงานวิจัย ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, วิทยาลัยสงฆ์
บุรีรัมย์.
- Amarasimha. (1989). *Kosha or Dictionary of the Sanskrit Language*. Nag Publishers.
- Rhy Davids, T. W., & Stede, W. (2004). *Pāli English Dictionary*. Munshiram
Manoharlal.